

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

ХІХ щорічний круглий стіл «УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ: ВИКЛИКИ У ЧАСИ ВІЙНИ»

27 січня 2026 року, з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, ми провели традиційний круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: виклики у часи війни». Організаторами ХІХ круглого столу виступили Український центр вивчення історії Голокосту, Goethe-Institut в Україні у співпраці з Єврейською громадою м. Дюссельдорф і Польським інститутом у Києві.

У 2005 році Генеральна асамблея ООН прийняла Резолюцію № 60/7, у якій визначила 27 січня Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Резолюція наголошує на важливості освітньої та просвітницької роботи для того, щоби засвоїти уроки Голокосту й запобігти проявам ненависті, фанатизму, расизму та упереджень у майбутньому.

Учасники цьогорічного круглого столу продовжили обговорення питань збереження пам'яті, освітніх і дослідницьких викликів в умовах повномасштабної війни, розв'язаної проти нашої держави. Акценти доповідей українських фахівців стосувались нашого сьогодення, вшанування пам'яті жертв, ставлення до пам'яті про минуле як до джерела стійкості, сучасних змін у сприйнятті теми Голокосту, навчання через історію, проєктну та виставкову діяльність під час російської агресії та війни проти України.

У такий важкий для нашої країни воєнний час більше ніж 60 учасників і учасниць узяли участь у роботі всіх трьох сесій. Були не тільки кияни, а й наші добрі колеги зі Львова, Чернівців, Рівного, Харкова, Черкас,

Учасники круглого столу

Київської області (Стави, Кагарлик, Ірпінь). Дякуємо за стійкість і відданість власній справі.

Дякуємо Збройним Силам України.
Ми Переможемо!

Джерело: УЦВІГ

ХІХ щорічний круглий стіл

БІБЛОГРАФІЧНА БАЗА «ЄВРЕЙСЬКІ СТУДІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОКОСТУ

Падіння СРСР 1991 року уможливило «реабілітацію» цілих галузей гуманітарного знання, які десятиліттями лишалися майже або цілком закритими для дослідників. Одним із найяскравіших прикладів стало відродження єврейських студій (юдаїки) і, зокрема, формування студій Голокосту як легітимної академічної дисципліни. Упродовж 35 років українські науковці сформували колосальний масив матеріалів, що охоплює дослідження Катастрофи в рамках різних гуманітарних і соціальних наук: історії, літературо- і мистецтвознавства, філософії тощо. Проте сьогодні перед ними і (що не менш важливо) перед викладачами ЗВО й викладачами шкіл стоїть ще один виклик: як зорієнтуватися в цьому інформаційному масиві?

Відповіддю на цей запит став проєкт Української асоціації юдаїки (у партнерстві з ЮНЕСКО й за фінансової підтримки ЄС). Він має на меті створити цілісну бібліографічну базу «Єврейські студії в незалежній Україні». Цей ресурс покликаний стати одним із ключових інструментом для науковців, аспірантів, викладачів ЗВО, учителів шкіл, а також працівників і активістів організацій неформальної освіти, які працюють із проблемами, пов'язаними з юдаїкою.

Проблема, з якою стикаються сучасні історики Голокосту, полягає в надзвичайній розпорошеності публікацій. Доробок українських науковців і краєзнавців представлено в різних, часто важкодоступних форматах: від фундаментальних монографій до неопублікованих дисертацій, які лише частково представлено в Національному репозитарії академічних текстів (НРАТ), від статей у профільних журналах до тез у малотиражних збірниках матеріалів регіональних конференцій (у «доінтернетну» добу останні, на жаль, часто залишалися доступними лише для вузького кола доповідачів). Чимало цінних праць, виданих у 1990-х роках у невеликих містах або крихітним накладом, залишилися фактично «невидимими» для академічної спільноти.

Водночас саме ці забуті чи півзабуті студії часто містять унікальні дані з регіональних і родинних архівів або результати польових досліджень, проведених тоді, коли ще були живими очевидці трагедії. Створення бази дозволить повернути ці матеріали до наукового обігу завдяки зручному пошуку за кількома полями (зокрема за ключовими словами, діапазоном років і місцем видання).

Саме на початку 1990-х років відбувався процес накопичення фактичних даних. У ці роки історики (не лише власне дослідники, а і краєзнавці) використовували різні, іноді несподівані майданчики для публікацій. Крім згаданих вище збірників матеріалів конференцій вони часто оприлюднювали результати своєї праці в місцевій пресі, зокрема в органах єврейських громад. Хоч у більшості випадків такі матеріали неминуче опиняються за межами фокусу бази як академічного проєкту, до неї доцільно включити окремі публікації такого типу. Основним критерієм для цього буде наявність наукової новизни (введення в науковий обіг нових даних) і відсутність інформації про подальшу розробку теми тим самим дослідником.

Лише пізніше, у 2000-х роках, було створено спеціалізовані періодичні видання з історії Голокосту — «Голокост і сучасність» і «Проблеми історії Голокосту: український вимір» (останній спершу під назвою «Проблеми Холокоста»). Одночасно відбувалася інституціоналізація періодичних видань із юдаїки в цілому (як наукових, як-от «Judaica Ukrainica», так і літературно-публіцистичних, передусім «Єгупець»), які серед іншого друкували і надалі друкують джерельні публікації й дослідження з тематики Катастрофи. Під час роботи над базою до неї буде включено описи вміщених у них матеріалів. Ясна річ, база також охоплюватиме монографії і збірники (як оригінальні, так і перекладні), що побачили світло в рамках видавничих і дослідницьких проєктів Українського центру вивчення історії Голокосту, Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» та інших освітніх і наукових ініціатив. Основний критерій — факт оприлюднення конкретного видання на території України після 1991 року і його відповідність тематичному фокусу бази.

Епіцентром єврейської історії в Україні завжди були малі міста — штетли. Багато цінних праць і джерельних публікацій із локальної історії Шоа вийшли друком у збірниках місцевих музеїв у містах, що в минулому були єврейськими містечками. Часто такі публікації мали наклад у 50–100 примірників. У 1990-х роках обов'язкові примірники таких книжок часто не потрапляли до центральних книгозбірень. Включення таких видань до бази дозволить подолати зосередженість лише на великих наукових центрах, як-от Київ, Одеса, Харків чи Львів. Це може суттєво змінити «оптику» майбутніх досліджень, знову роблячи видимими знахідки регіональних істориків, які працювали з фондами місцевих архі-

вів і бібліотек, проводили інтерв'ю з тими, хто вижив, та очевидцями.

Поза тим, база «Єврейські студії в незалежній Україні» згідно з задумом команди проєкту також охоплюватиме «нетрадиційні» для академічних бібліографій матеріали:

- 1. Каталоги й буклети виставок.** Передмови до таких публікацій часто пишуть провідні фахівці, тож за рівнем вони не поступаються статтям в академічних журналах і, крім того, фактично є джерелом, що засвідчує факт проведення конкретної виставки і представлений на ній контент.
- 2. Науково-популярна есеїстика.** Юдаїка в Україні ніколи не була суто «кабінетною» наукою; вона завжди балансувала між академізмом і публічною дискусією. З огляду на це, база охопить спецвипуски таких журналів, як «І» або «Антиквар», а також статті (часто полемічні) в часописі «Критика», які суттєво вплинули на розвиток вивчення єврейської проблематики і студій геноцидів у цілому та дослідження Голокосту зокрема.
- 3. Навчально-методичні видання.** Програми спекурсів, видані окремими брошурами, є цінним документом про те, як формувалося викладання єврейської історії в українських університетах.
- 4. Мультимедіа й онлайн-ресурси.** У XXI столітті відеозаписи публічних лекцій і інтерв'ю, сайти онлайн-виставок тощо є повноцінними інтелектуальними продуктами. База за можливості фіксуватиме окремі зразки таких матеріалів, оскільки вони мають велику навчальну цінність.

Для того, щоб ресурс був максимально функціональним, розробники відмовилися від надто лаконічного опису, властивого паперовим довідникам. Кожна позиція міститиме розширені метадані. Крім традиційних полів (автор(и), назва, місце видання, видавництво, рік тощо), довідки охоплюватимуть відомості про:

- тип видання: чітка класифікація (монографія, дисертація, стаття, каталог тощо);
- мову оригіналу (окреме поле в описі перекладних публікацій);
- місця збереження: за можливості база вказуватиме, у фондах якої саме бібліотеки (Національна бібліоте-

ка України імені В. І. Вернадського, Одеська національна наукова бібліотека та ін.) зафіксовано примірники описаного видання.

Останній пункт є критично важливим для рідкісних регіональних публікацій.

Створення бібліографічної бази «Єврейські студії в незалежній Україні» — це спроба дати комплексний зріз інтелектуального доробку в галузі юдаїки за 35 років, що минули з 1991 року. Цей ресурс стане своєрідним «навігатором» для дослідників єврейських студій, зокрема істориків Голокосту, а також освітян. Він представить цілісну картину: від перших кроків «євреснавства» на початку 1990-х до сучасних мультимедійних проєктів. Вихід за межі «канонічного» підходу до бібліографій як реєстрів лише «традиційних видань» і «найважливіших публікацій», увага до регіональних публікацій і цифрових джерел дозволять повернути в науковий обіг незаслужено забути праці й полегшать інтеграцію українського наукового продукту у глобальний інформаційний простір.

Публікація підготовлена в рамках партнерського проєкту з UNESCO Ukraine за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю ГО «Українська асоціація юдаїки» і не обов'язково відображає позицію ЮНЕСКО і Європейського Союзу.

Сергій Гірик, кандидат історичних наук, віцепрезидент Української асоціації юдаїки, м. Київ

ЗАХОДИ У МІСЦЕВИХ ГРОМАДАХ

ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК «ЗА ВЕЛІННЯМ СЕРЦЯ... ПРАВЕДНИКИ НАРОДІВ СВІТУ ТА МОРАЛЬНИЙ ВИБІР ЛЮДИНИ»

27 січня 2026 року у 11 класі Вознесенського ліцею «Інсайт» було проведено виховний захід, присвячений Міжнародному дню шанування пам'яті жертв Голокосту. Інтерактивний урок на тему «За велінням серця... Праведники народів світу та моральний вибір людини» мав на меті не лише розширити знання учнів про трагічні сторінки історії людства, а й сприяти формуванню моральних цінностей, емпатії та усвідомленню відповідальності людини за власні вчинки. Особливої актуальності тема набула в контексті сучасної російської агресії в Україні, яка суттєво вплинула на життя українського суспільства та світогляд молоді. Тому розмова про історичну пам'ять, людяність і відповідальність набула особливого емоційного й виховного значення.

Захід було організовано у форматі інтерактивного уроку з елементами групової роботи, дискусії та рефлексії. Такий формат дав можливість залучити учнів до активного обговорення історичних подій, аналізу людських учинків і роздумів над складними моральними питаннями.

Освітній зміст заходу

Під час уроку учні поглибили знання про Голокост, одну з найтрагічніших сторінок історії ХХ століття — масове переслідування та знищення єврейського населення під час Другої світової війни. У вступній частині було запропоновано вправу «Тиша пам'яті» — хвилину мовчання на знак пошани до мільйонів невинних жертв. Після цього учні розмірковували над питаннями:

- Чи завжди людина має вибір?
- Що означає діяти «за велінням серця»?

Особливу увагу було приділено поняттю **Праведників народів світу** — людей різних національностей, які, ризикуючи власним життям і життям своїх близьких, рятували євреїв під час нацистських переслідувань.

Під час мінілекції учні ознайомилися з діяльністю **Меморіального комплексу історії Голокосту Яд Вашем** у Єрусалимі, який займається збереженням пам'яті про жертв Голокосту та вшануванням тих, хто проявив людяність у нелюдських умовах. Було розкрито ідею виставки «За велінням серця...», яка розповідає історії звичайних людей, що зробили надзвичайний моральний вибір.

Важливою частиною уроку стала робота в групах «Історія одного вибору». Учні аналізували реальні історії Праведників народів світу, обговорювали небезпеки, з якими стикалися ці люди, мотиви їхніх учинків і цінності, що спонукали їх допомагати іншим. Робота з особистими історіями допомогла ліцеїстам зрозуміти, що героїзм часто проявляється у звичайних людських учинках. Така робота сприяла розвитку критичного мислення, уміння аналізувати історичні джерела та формулювати власні висновки.

Виховна складова уроку

Особливе значення під час заходу було надано морально-етичному аспекту теми. Через інтерактивну вправу «Моральна дилема» учням було запропоновано уявити себе в умовах тоталітарної держави, де допомога переслідуваним людям каралася смертю. Ліцеїсти мали обрати власну позицію — допомогти, не втручатися чи вагатися — і аргументувати свій вибір.

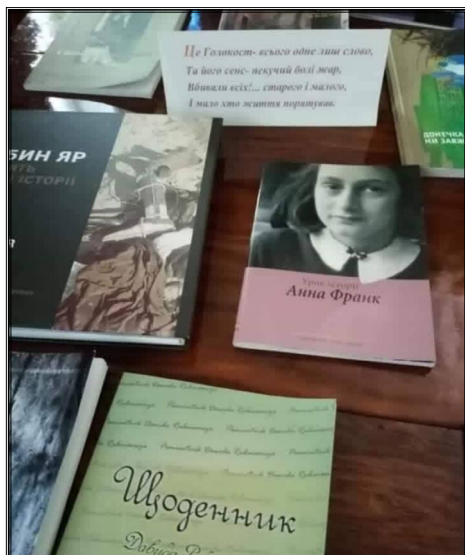
Обговорення показало, що навіть у найскладніших історичних обставинах людина стикається з моральним вибором, який визначає її людяність і відповідальність перед іншими. Було підкреслено, що моральний вибір — це не лише історія минулого. Сьогодні українці також демонструють приклади людяності, солідарності й відповідальності. Багато родин учнів долучаються до волонтерства, підтримують військових, допомагають тим, хто постраждав від війни. Саме тому тема уроку стала для старшокласників особистісно близькою. Важливим було те, що під час дискусії не відбувалося засудження чи оцінювання позицій учнів — головною метою було осмислення складності таких рішень.

Завершальним етапом стала рефлексійна вправа «Свічка пам'яті», під час якої учні висловлювали власні думки та враження, продовжуючи фрази: «Мене вразило...», «Я зрозумів(ла), що...», «За велінням серця — це...». Передаючи запалену свічку, ліцеїсти символічно вшанували пам'ять мільйонів невинних жертв та усвідомили важливість збереження історичної пам'яті.

Підсумок

Проведений виховний захід сприяв формуванню в учнів глибшого розуміння трагедії Голокосту, усвідомленню цінності людського життя, важливості морального вибору та громадянської відповідальності. Поєднання історичної теми Голокосту з осмисленням сучасних викликів, які переживає українське суспільство, допомогло ліцеїстам усвідомити силу людяності навіть у найважчі часи.

*Олена Савицька, вчитель історії та правознавства
Вознесенського ліцею «Інсайт» Миколаївської області*

Книжкова виставка у бібліотеці

КНИЖКОВА ВИСТАВКА У КОЛОДЯНСЬКІЙ СІЛЬСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ

...вшановуємо пам'ять мільйонів невинних жертв Голокосту — одного з найстрашніших злочинів проти людства. Цей день нагадує нам про жорстокі наслідки ненависті, дискримінації і тоталітаризму, які забрали життя шести мільйонів євреїв та мільйонів представників інших національностей і груп.

Пам'ятаємо трагедію, яка змінила світ, і працюємо разом над тим, щоби жахіття минулого більше ніколи не повторилися.

Інформація:

допис у фейсбуку Оксани Онищук

Книжкова виставка у бібліотеці

У МУЗЕЇ МИХАЙЛА МАРМЕРА ВІДБУВСЯ ЗАХІД, ПРИСВЯЧЕНИЙ МІЖНАРОДНОМУ ДНЮ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

Кілька років тому Український центр вивчення історії Голокосту (Київ) ініціював і організував створення пересувної наративної виставки «(Не)Дитячі історії», яка не втрачає своєї актуальності і сьогодні, мандруючи містами України. Свого часу вона демонструвалася і в Музеї культури єврейського народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера».

Продовжуючи виставкову тему УЦВІГ, до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту в Музеї Михайла Мармера цього року було підготовлено захід, присвячений трагічним долям дітей Другої світової та сучасної російсько-української воєни.

27 січня до єврейського музею на дискусійне заняття прийшли десятикласники Центрально-Міського ліцею. «Занурення» у тему розпочалося з церемонії скорботи біля пам'ятного меморіалу «Криворізька трагедія», під час якої школярі вшанували пам'ять загиблих у роки Шоа та сучасної війни покладанням квітів і хвилиною мовчання.

Після завершення церемонії гості повернулися до музейної зали на інтерактивне заняття.

У першій частині школярі, після перегляду короткометражного фільму «Країна іграшок», стали учасниками групової рефлексії на сюжет стрічки. Дискусія була дуже активною, оскільки доля героїв картини — єврейського та німецького хлопчиків, Давида і Генріха — викликала у серцях підлітків щире співпереживання.

У другій частині Анастасія Коверниченко, учениця 11 класу Центрально-Міського ліцею, презентувала творчу роботу «Невигадана казка: я хочу, щоб про них не забували...». В основу казки, героями якої є лялька, єврейська та українська дівчинки, були покладені реальні події, що відбулися у Дніпрі у 1941 р. і Кривому Розі у 2023 р. Незважаючи на сумні історії героїнь казки, оповідання було пронизане героїкою, надією та вірою

*Презентація творчої роботи
«Невигадана казка: я хочу, щоб про них не забували...»*

в перемогу. Формат презентації творчості дівчинки зі свого підліткового кола гармонійно лягав на емоційне тло школярів, був зрозумілий і близький до їх сприйняття, позбавляв таку важливу тему формалізації.

Потрібно зазначити, що робота Насті в 2025 році посіла перше місце у XXV Всеукраїнському конкурсі учнівських робіт «Історія та уроки Голокосту» імені І. Б. Медвінського, організованому Українським центром вивчення історії Голокосту.

Завершився захід експрес-екскурсією будівлею синагоги Бейс Штерн Шульман.

Інформація: допис у фейсбуку Світлани Піддубної

ФІЛЬМ «ПОРЦЕЛЯНОВИЙ ЄДИНОРІГ»

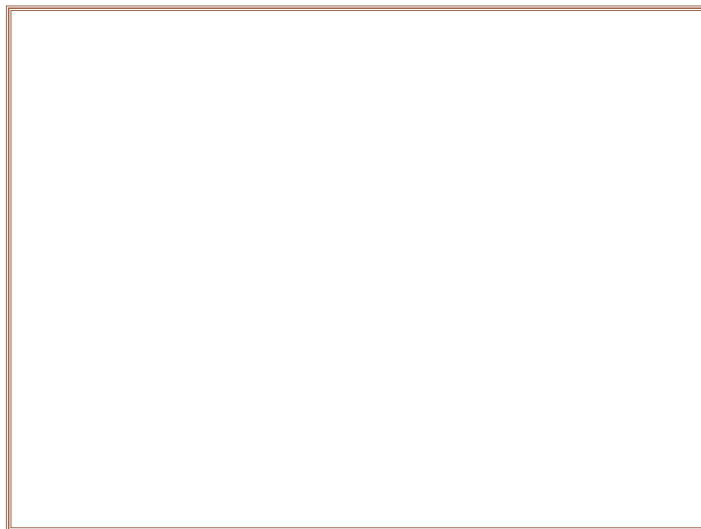
Ми з 10-м класом Ліцею № 54 м. Дніпро долучилися до вшанування пам'яті. Урок пройшов у тихій атмосфері спогадів.

Разом ми переглянули фільм «Порцеляновий єдиноріг», із подальшим його обговоренням.

Здійснили віртуальну екскурсію виставкою артефактів «Жива історія», розміщеною у ізраїльському національному меморіалі Голокосту Яд Вашем, адже кожна річ — це історія людини або цілої родини, це пам'ять, яку ми передаємо наступним поколінням.

Сьогодні ми є свідками того, що жодна дата не може захистити людство від повторення масових злочинів. Але вона є нагадуванням, що спільними зусиллями люди здатні зупинити зло. Тож завершили урок ми «Метеликами пам'яті», на спомин про тих, хто загинув, але і про тих, хто вижив, пережив, пустив коріння, створив родини і зберіг пам'ять.

Інформація: допис у фейсбуку Катерини Яворської

Перегляд фільму «Порцеляновий єдиноріг»

**ФІЛЬМ «ПОВЕРНЕННЯ ДО РІВНОГО»
(виробництво Centropa)**

До Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту учні й учениці 9 класу переглянули фільм «Повернення до Рівного» (виробництво Centropa). Фільм розповідає про долю двох дівчаток, які пережили Голокост у місті Рівне завдяки допомозі української родини. Через багато років вони повернулися на батьківщину, щоб подякувати цій родині за спасіння.

Обговорюючи фільм, здобувачі освіти роздумували над питаннями добра і зла, людського вибору, природи виникнення геноцидів. Серед слів-асоціацій до теми обговорення найчастіше лунали такі: вдячність, сміливість, пам'ять, гідність. Такі зустрічі з історією через особисті долі допомагають учням глибше усвідомлювати події минулого та цінувати мир, свободу і людське життя.

Інформація: допис у фейсбуку Валентини Чірви

Перегляд фільму «Повернення до Рівного»

Робота в групах

**УРОК ПАМ'ЯТІ В ОЖЕНИНСЬКОМУ ЛІЦЕЇ:
ДОСЛІДЖУЮЧИ НЕЗБАГНЕННЕ ЗЛО**

У ці тяжкі дні українського «Холодомору» всі ми згадуємо Голокост — чорну, невтішну долю єврейського народу, яка випала йому в часи Другої світової війни. Старшокласники Оженинського ліцею імені Тараса Шевченка приєдналися до цього Дня пам'яті. Говорили небагато, більше практикували, досліджували, запитували, шукали відповіді — і часто не знаходили. Природа нацистського та рашистського зла така проста і така незбагненна... І в цьому випадку мусимо мати за зброю знання, пам'ять, відповідальність. Слухали «звуки» Сононок, гортали мальовпис «Орнітофобія», знайомилися з історією Белжеця, Собібору. Усі були вражені 67 хронологічними заборонами для євреїв — ні книг, ні молока, ні шкіл, ні одягу... Домашні тварини теж були у забороні. Нацисти дарували євреям тільки право на... смерть...

Інформація: допис у фейсбуку Тетяни Гуцук

МІЖНАРОДНІ ЗАХОДИ

УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКИЙ СЕМІНАР «ГОЛОКОСТ ЯК ТОЧКА ВІДЛІКУ» В ПАРИЖІ

На початку лютого 2026 року група українських освітян відвідала м. Париж, узявши участь у семінарі «Голокост як точка відліку», організованому Меморіалом Шоа в м. Париж у партнерстві з Українським центром вивчення історії Голокосту.

Цей семінар багато в чому став справжньою точкою відліку, адже, будемо відверті, небагато наших освітян були до цього обізнані з історією єврейства Франції і з перебігом місцевих подій Голокосту. Організатори залучили цікавих спікерів, широко відомих у наукових колах Європи і світу, для наповнення теоретичної складової семінару.

Французькі освітяни і музейні працівники поділилися з нами своїми методиками і формами роботи з учнями і студентами, які вивчають тему Голокосту.

Париж зустрів українську групу чудовою по-справжньому весняною погодою і надав можливість насолодитися своєю красою і багатотою історією.

Цей семінар став уособленням поєднання корисного з приємним: нових знань і досвіду з можливістю перепочинку від наших реалій у чарівному місті.

Ольга Лімонова, координаторка проєктів формальної освіти УЦВІГ

Пропонуємо вашій увазі рефлексії учасниць семінару.

Учасниці семінару в м. Париж

***

Науково-методичний семінар для українських учителів «Голокост як точка відліку» став особливою освітньою подією. Чотири дні навчання, тематичних екскурсій, практичних занять і знайомства із методами викладання історії Голокосту від учителів паризьких шкіл стали надзвичайно змістовним професійним досвідом.

Одним із важливих відкриттів для мене стало знайомство з діяльністю Меморіалу де ла Шоа в Парижі. Ця інституція почала працювати підпільно з 1943 року, з метою збирання документів, що засвідчували здійснення геноциду євреїв у роки Другої світової війни. Сьогодні Меморіал є потужним освітнім і меморіальним комплексом, який дає можливість глибше зрозуміти історію євреїв Франції. Через індивідуальні історії, документи та фотографії він знайомить відвідувачів із трагічними подіями Голокосту. Водночас представлені історичні джерела не лише відтворюють трагедію, а й спонукають до осмислення та порівняння долі євреїв Східної і Західної Європи.

Під час перебування в Меморіалі ми мали можливість побачити виставку, присвячену Сімоні Вейль — єврейській жінці, яка пережила Голокост, перебуваючи в Аушвіці. Попри пережиту трагедію, вона зуміла досяг-

Майстер-клас «Як говорити про Голокост зі школярами: виклики викладання під час війни». Проводить Ольга Лімонова

ти значних успіхів і присвятила своє життя захисту прав людини та допомозі жінкам. Сімона Вейль очолювала Міністерство охорони здоров'я Франції, була депутаткою Європейського парламенту та членкинею Французької академії. Її постать стала символом боротьби за

Майстер-клас «Їх було 13 000: маршрут Велодрому д'Івер»

права жінок, а її життєва історія є важливою частиною історії Голокосту французьких євреїв.

На третій день семінару ми відвідали меморіальний комплекс у Дрансі. Це місце дозволило глибше зрозуміти регіональні відмінності функціонування нацистської системи таборів у Східній та Західній Європі. У Дрансі євреїв утримували протягом певного часу, після чого депортували до таборів знищення у Східній Європі. Сьогодні цей табір є одним із ключових символів Голокосту у Франції. У меморіалі для нас також було проведено практичні заняття. Особливо цінним став досвід роботи з фотографіями як історичними джерелами, які можуть бути використані під час підготовки уроків з вивчення Голокосту.

Важливо, що організатори семінару не оминули й актуальну тему фальсифікації історії Росією від початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Цю тему доповнив майстер-клас «Розуміння термінології масових злочинів», проведений Бруно Бое. Під час практичної роботи учасники семінару розглянули, як у юридичному полі коректно визначати події масових злочинів минулого і сьогодення. Це є надзвичайно важливим у процесі збору доказів та притягнення винуватців до відповідальності.

Загалом цей науково-методичний семінар дав можливість по-новому подивитися на історію та дослідження Голокосту, розширити професійні знання й отримати нові методичні інструменти. Отриманий досвід допоможе українським учителям глибше розкривати тему Голокосту в європейському контексті для учнів українських шкіл.

Ірина Левчук, вчителька історії ОНЗ біотехнологічний ліцей «Радовель», Житомирська область

***

Освітній семінар для 20 українських педагогів у Меморіалі де ла Шоа (Mémorial de la Shoah) сприяв налагодженню нових контактів і поглибленню знань, допоміг розглянути історію Голокосту з точки зору не лише подій, а й сучасних освітніх і меморіальних аспектів. Цінним було поглиблене вивчення історії французької єврейської громади до Другої світової війни, що дозволило краще зрозуміти контекст та передумови трагедії (Філіп Букара). Обговорення ролі Франції у період Голокосту і реакції суспільства допомогли сформувати більш цілісне уявлення про цю складну історичну епоху. Дуже важливим та корисним було питання використання фотографій у викладанні цієї теми – їхня роль у переданні емоцій і підтримці історичної пам'яті. На майстер-класах із Паскалем Закарі ми вчилися викладати складну історію, не травмуючи учнів, але й не замовчуючи правду. Візит до меморіального комплексу Дрансі залишив глибокі емоційні переживання та нагадування про важливість пам'яті й історичної правди. Це місце сильно вражає своєю атмосферою суму та пошани до жертв Голокосту. Особливо цінним було ознайомлення з експозиціями, що допомагають усвідомити масштаби трагедії та значущість збереження історичної пам'яті.

Тема зустрічі з французькими колегами «Як викладати Голокост на заняттях у Франції та Україні?» проходила в форматі обміну досвідом. Французькі вчителі представили учнівські проекти (опис долі депортованих родин). Ділилися власним досвідом роботи з відеоджерелами. Пишаюся досвідом своїх колег, які були неперевершені, представивши свої методичні напрацювання – методичні посібники, журнали коміксів... Працюючи в надскладних умовах, роблять свою важливу справу, формуючи людину-громадянина.

Важливою складовою науково-методичного семінару стала робота з термінологією «геноцид», «воєнні злочини», «етнічні чистки». Учасниці семінару разом із Бруно Бое розбирали юридичну значущість, правильне розуміння історичних подій, дійшовши висновку, що чітке розуміння цих понять допомагає усвідомити масштаб трагедії і відповідальність за запобігання повторенню подібних ситуацій.

Участь у цьому семінарі сприяла поглибленому розумінню історичних, педагогічних та правових аспектів Голокосту й підкреслила важливість міжнародного співробітництва у вивченні та пам'яті про цю трагедію.

Катерина Данилова, Миколаївський ліцей № 53

***

Для мене участь у семінарі «Вивчення і викладання історії Голокосту в Європі на прикладі Франції» стала не лише професійним навчанням, а й глибоким особистим досвідом. Перебування у просторі Mémorial de la Shoah змушує інакше відчувати історію: вона перестає бути лише предметом дослідження і стає моральним викликом. Тут особливо гостро усвідомлюєш, що Голокост – це не лише трагедія єврейського народу, а й попередження для всього людства про те, до чого може призвести поєднання ідеології ненависті, пропаганди та байдужості суспільства.

Сьогодні, коли світ знову переживає часи війни та маніпуляцій історичною пам'яттю, досвід ХХ століття набуває нового звучання. Голокост показав, що цивілізація і прогрес не гарантують людяності. Вони можуть співіснувати з варварством, якщо суспільство втрачає здатність до критичного мислення і морального вибору. Саме тому вивчення цієї трагедії є не лише питанням історичної пам'яті, а й питанням відповідальності перед майбутнім.

ХХ століття стало періодом, наповненим трагічними подіями: війнами, масовим терором та зневагою до самого людського життя. Саме тоді конструювалися ілюзії політичних утопій, які ледь не зруйнували людство. Понад сто мільйонів людей загинули в ім'я ідеологій, що обіцяли «кращий світ». Дослідження злочинів цього історичного періоду показують, що їх неможливо пояснити лише політичними чи економічними чинниками, — важливу роль відіграють і психологічні механізми масового самообману. Людська природа не змінюється: люди здатні чинити зло заради уявного «добра», а влада у цій небезпечній грі нерідко набуває тоталітарних рис.

Звідки ж беруться такі міцні ідеали, і чому вони не завжди відповідають порядковій речей, який можна бачити в природі? Чому на практиці у цивілізованих і високоморальних людей прослідковуються жорстокість і прагнення до руйнування? Чому люди схильні до упередженого ставлення, партійних упереджень та колективної істерії, що готові бездумно приймати найбільш брехливу й нелюдську пропаганду?

Саме ці питання ми обговорювали під час семінару разом із французькими істориками. У центрі нашої уваги були не лише історичні факти, а й осмислення понять «дискримінація», «антисемітизм», «культура пам'яті», розвиток критичного мислення учнів і учениць. У співпраці з колегами ми детально аналізували зміст і межі таких категорій, як «злочини проти людяності», «геноцид», «етнічні чистки» та «воєнні злочини», намагаючись побачити за термінами передусім людські долі.

Досвід семінару ще раз підтвердив важливу думку, висловлену істориком Тімоті Снайдером: «Голокост дав людству важливий урок: урок того, що існують права людини».

Одним із важливих аспектів нашої роботи стало осмислення механізмів, завдяки яким тоталітарні ідеології здобувають владу над суспільством. Історія нацизму показує, що ключову роль у цьому відіграють кілька факторів: всеосяжна пропаганда, яка блокує критичне мислення; формування образу зовнішнього ворога через мову ненависті; а також сакралізація війни, коли політичний конфлікт переноситься у площину «священної боротьби». Ідея «обраного народу», яку послідовно культивували тоталітарні режими, поступово перетворюється на догму, що не підлягає сумнівам.

Нестримне почуття несправедливості, яке закоренилося серед німецького народу після завершення Великої війни, із часом лише загострювалось. Ціла нація опинилася в пастці власних викривлених ілюзій. Із того часу кожний хибний крок, який нібито був спрямований на відновлення втраченої справедливості, вів німців до пороки перед смертельною ідеологією. Нацизм нагадував

тригольного Цербера, який віддано захищав ілюзію «боротьби за життя».

Найдорожчим для кожної людини є її погляди: вони надзвичайно вартісні, щоб із легкістю від них відмовитись, і надто небезпечні, бо за них віддають найвищу ціну — життя. Ніяким доказам розуму не під силу переконати того, хто хоче бути обдуреним.

Люди втрачають здатність помічати власні помилки та прагнуть шукати причини світових негараздів в інших. Намір виправити те, що сприймається неправильним, є головною причиною існування насильства. Бажання одних зробити світ кращим, навчити розуму, виправити чужі помилки може зробити життя інших нестерпним. Цей пафос порятунку і робить цивілізацію ареною нескінченних кривавих конфліктів. В ім'я істини, добутої з власної уяви, герой чи пророк готовий жертвувати всім, навіть життям, і не тільки своїм, а й тих, кому він несе «світло правди», не вбачаючи в таких жертвах нічого парадоксального.

Це усвідомлення змінює фокус дослідження Голокосту: сьогодні дедалі важливішим стає не лише питання вини, а й аналіз причин — як суспільства дозволяють тоталітарним ідеологіям здобувати владу та діяти від імені «більшості».

Особливо сильне враження на мене справив підхід французького суспільства до власної історії. Французькі колеги демонструють готовність відкрито говорити про складні сторінки минулого — без замовчувань і прикрас. Це чесне проговорювання історії формує культуру відповідальності й допомагає суспільству критично осмислювати власний досвід.

Повертаючись із Парижа, я ще чіткіше відчуваю сенс професії вчителя історії. Наше завдання — не лише передавати знання про минуле, а й допомагати молодому поколінню розуміти, як працюють механізми пропаганди, як народжується мова ненависті і як звичайні люди можуть стати частиною системи зла.

Саме тому пам'ять про Голокост є не лише історичним знанням, а й моральним орієнтиром. Вона нагадує, що свобода, гідність і права людини ніколи не є гарантованими — їх потрібно постійно захищати.

Ірина Лободовська, заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель історії Миколаївського ліцею імені Миколи Аркаса Миколаївської міської ради Миколаївської області

***

Про Голокост у Франції я знала небагато. Деяко дізналася з книжки, яку мені порадив прочитати мій син і де я зустріла особливо болочі судження однієї з героїнь. Крістін Генна у романі «Соловей» розповідає про Другу світову та Голокост у Франції, і там є такі слова: «Думаю, на цій війні нам доведеться зазирнути глибоко в себе. Ідеться про НАС, а не про них (євреїв)». Які сильні слова! І мені прямо в тім'ячко спадає на думку паралель про сучасну російсько-українську війну, яка не про генетичних злочинців-москалів, а в першу чергу про всіх НАС: перших добровольців, Героїв, ухилиянтів, військовослужбовців ЗСУ, хабарників, волонтерів, солдатських вдів і сиріт, колаборантів, донаторів, ждунів, працівників ТЦК, благодійників, і ще багато-багато... А ще

про всевітнє «занепокоєння», про безхребетну ООН, про друзів скандинавів і прибалтів, про «голового» рижого короля, про путінолюбів орбана-фіцо, про стурбоване НАТО, про сліпо-глухих китайців та індійців, які сприймають сьогодні через фальш, брехню. З цього і розпочали, бо серед статистичних європейців трапляються такі, які вважають за благо бути обдуреним.

Бруно Боє, керівник Міжнародного освітнього департаменту Меморіалу Шоа (Париж). Його меседж: фальсифікація історії — це виклик сьогодні. Історію треба бачити правдиво і намагатися її зрозуміти. Фальсифікація історії може привести до війни, як, наприклад, в Україні, яку путін розпочав, грубо перекручуючи факти (українці — нацисти??). Пан Бруно визнає реальність: ми (французи), не є консолідованою нацією щодо підтримки України. Мало французів сьогодні розуміє, що насправді відбувається у вас. Відмова бачити і розуміти війну в Україні у нас базується на пацифізмі. У нас у цьому плані ще багато роботи. Але знайте — наш Меморіал пліч опліч з вами, ми вас підтримуємо!

У другій лекції Бруно Боє звернув нашу увагу на розуміння термінології масових злочинів, їх різновидів і характеристик, які, до речі, сформулювали Рафаель Лемкін (термін «геноцид») і Герш Лаутерпахт (поняття «злочин проти людяності»), які були випускниками Львівської правничої школи. Аналізуючи ці поняття, розбираючи їх сутність на конкретних прикладах, ми всі дійшли висновку, що російсько-українська війна також має яскраво виражений геноцидальний характер, зокрема у примусовому вивезенні наших дітей до росії. [...]

Філіп Букара, координатор освітніх програм у Меморіалі Шоа, відомий французький історик, викладач на факультеті Нотр-Дам у Коледжі Бернардірів (родом із Поділля). Пан Філіп свій виступ сфокусував на історії французької єврейської громади до Другої світової війни, що сягала двохтисячної давності і була складовою розквіту і гонінь єврейського народу на теренах усієї Європи. [...]

Фанні Левін, французька історикиня, координаторка освітніх програм у Меморіалі Шоа, експертка з питань масових злочинів, геноцидів. Пані Фанні знайомить нас із постійною виставкою меморіалу «Їх було 13 тисяч. Стіна пам'яті». На стіні з єрусалимського каменю викарбовано (бо могил вони не мають) майже 76 тисяч імен євреїв, які були депортовані з Франції у 1942–1944 роках. Серед жертв — 11 440 дітей (а це — 80 конвоїв до Аушвіцу). Списки складали 30 місяців на основі свідчень документів гестапо та родин. Потужні фонди Меморіалу складаються з колекцій документів, фотографій, особистих речей, відео, архівних карток євреїв, нащадки яких ще в 1942 р. почали фіксувати злочини Голокосту шляхом збирання особистих документів (цим архівом у Меморіалі присвячено окрему залу). Шляхом емоційної екскурсії ми відкриваємо для себе історію 76 тисяч чоловіків, жінок, дітей, депортованих під час нацистського ярма. Особливо складним є знайомство і споглядання Меморіалу дітей — 5 тисяч світлин дітей, яких поглинула Катастрофа. І серед них — малюнок восьмирічної Фернанди, зроблений у дитинстві подругою, бо фото дівчинки віднайти не змогли. Експертка

наголошує: французьке суспільство було розколоте на двоє — одні брали участь у депортаціях, інші — жандарми, водії, селяни, робітники, священники — попереджали про лихо, переховували, рятували, ставали Праведниками. І над усім цим — цитата з Біблії: «Дивіться і побачте, чи є біль, який зможе порівнятися з моїм?».

Лоран Жолі, провідний французький історик, спеціаліст з історії режиму Віші та Голокосту у Франції, директор із досліджень у CNRS. Тема виступу — «Франція і Голокост». Історик робить наголос на суті французького колабораціонізму: оскільки Англія скоро програє Гітлеру (?), то французи мусять знайти своє місце під сонцем у диктаторській Європі. [...] Головний меседж лекції сьогодні є гостро актуальним: «Правова держава — це не те, що ми завоювали раз і назавжди», це — щоденна боротьба, обстоювання.

Томас Шопард, французький історик, спеціаліст з історії радянської України, викладач Вищої школи соціальних наук у Парижі. Лекція на тему «Масові звірства проти євреїв улітку 1941 року». Мова йшла про участь у Голокості нацистів, націоналістичної поліції, місцевих мешканців. Учасникам семінару демонстрували тяжкі фото з історії єврейських погромів у Львові, де брали участь чоловіки, жінки і навіть діти. В цих погромах велику роль відіграли спровоковані гітлерівцями чутки про те, що основна маса комуністів на заході України була євреями і що саме вони винні у масових вбивствах галичан в червні 1941 року. Згадували трагедію у польському містечку Єдвабне, де місцеві цивільні поляки зігнали своїх єврейських сусідів і заживо спалили в stodолі, без жодних на те причин, прикриваючись співпрацею євреїв з радянською владою. Тривалий час правду про цю трагедію замовчували. Широкий розголос тема отримала у 2000 році після виходу книжки історика Яна Томаша «Сусіди». Наступного року президент Польщі Александр Квасневський офіційно вибачився від імені польського народу за цей злочин.

Філіп Дуру, письменник, відомий французький журналіст, який багато років співпрацює з провідним виданням *Liberation*. Пан Філіп із хвилюванням розповів особисту історію про те, як в підлітковому віці дізнався про службу свого батька у легіоні французьких добровольців — колабораціоністського військового з'єднання, що воювало на боці нацистської Німеччини. Це мало дуже неприємні наслідки і стало кінцем їхнього спілкування та початком детального дослідження військової співпраці французів із нацистами.

Паскаль Закарі, освітній фахівець і тренер Меморіалу Шоа. Тема заняття: «Як використовувати фотографії Голокосту на заняттях?».

Це було, на мою думку, одне з найтяжчих занять, ні, не методично, а емпатійно. На початку йшла мова про загальні та деталізовані алгоритми роботи з історичними світлинами періоду Шоа, їх обговорення. У другій частині, для закріплення знань, груп були запропоновані емоційно тяжкі світлини часів Голокосту — розстріли, розстрільні ями, факти масових убивств, серед яких були страшні фото з українських містечок — Мирополя та Мізоча. Ми свідомо сприйняли такі джерела під тривожним кутом зору. Наш колектив спробував заперечи-

ти використання таких світлин на заняттях в українських школах через їхню психологічну чутливість, оскільки це може дуже вплинути на наших дітей, які живуть у часи війни, є ВПО, є свідки трагічних подій, зокрема загибелі рідних. Мабуть, лектор мав найкращі наміри і не врахував такі важливі та вразливі для нас аспекти.

Зустріч із французькими вчителями. Тема зустрічі: «Як викладати Голокост на заняттях у Франції та Україні?». Захід набув цікавої форми обміну досвідом, де колеги з Парижа представили свій досвід учнівських проєктів з опису долі депортованих родин, втрати житла, пошуку свідків трагедії; розкривали секрети роботи з відео, художніми фільмами, складанням ментальних карт. Коли ж нам надали слово, мушу напевно визнати, наші вчительки були неперевершені, в нинішніх складних умовах досягати такого результату — це справжнє героїство: методичні посібники, журнали коміксів, айвок-екскурсії, музейні та театралізовані уроки, проєктні розробки. Була в цій зустрічі й інша сторона: французькі колеги запитали, як нам працюється в часи війни... Я спостерігала за ними, вони ледь встигали записувати про відсутність електрики і води; про підвальні уроки; про повітряні тривоги і бомбардування; про невчасні освітні реформи; про учнів, які більше не повернуться з-за кордону; про наших синів, доньок, чоловіків, які зараз на передовій... Розповіли ми їм історію про нашого колегу з Маріуполя, який перебував у російському полоні більше ніж місяць і який виживав у тій ситуації завдяки знанням періоду Голокосту: як розподілити їжу, як зігрітися, поведінкові правила, психологічна витримка. І про те, як той місяць йому коштував «декілька» років... Час зустрічі спливав, і ми попросили французьких колег обов'язково (!!!) розповісти про зустріч із нами своїм учням, друзям, близьким, родичам, розповісти про нашу боротьбу та виживання, про те, що Україна була, є і буде!

Відвідування меморіального комплексу Дрансі. Табір «Дрансі» — нацистський концентраційний табір і транзитний пункт для відправки до таборів смерті, що існував у 1941–1944 роках у Франції. Комплекс будівель (у формі букви «П», це 22 корпуси) у передмісті Парижа використовували насамперед для тимчасового тримання євреїв, яких згодом відправляли до таборів смерті. [...] Що дуже вразило усіх — і в Меморіалі, і в Дрансі було дуже багато учнів, студентів і просто відвідувачів. А ще ми заздрили французькій освіті, бо вона прописала відвідування місць пам'яті як обов'язкові заняття для всіх учнів. Освітня діяльність меморіального комплексу Дрансі зараз здійснюється в площині поєднань таких питань, як Голокост, расизм, інші геноциди (Руанда).

Особливо було приємно прослухати семінар від самого **Ніколя Верта** — відомого французького історика, фахівця з історії СРСР, автора праць «Чорна книга комунізму» і «Острів канібалів» (про Назінську трагедію у сталінських таборах). Пан Ніколя розповів про ситуацію зі шкільною освітою в росії, де використовують єдиний підручник з історії В. Медінського (російського політика, ідеолога режиму путіна, до речі, українського походження, з Черкащини), який на сьогодні бере участь у переговорах України та росії і заганяє ці пере-

мовини у глухий кут через свою псевдоісторичну позицію. Верт стверджує, що новий підручник з історії Росії для 10–11 класів, співавтором якого є В. Медінський, — це справжній пропагандистський інструмент, спрямований на виправдання російської агресії проти України, фальсифікацію історичних подій і виховання антизахідних настроїв. Виданий у 2023 році, він активно впроваджує термін «спеціальна військова операція» та ідеї «українського неонацизму». [...]

Нелегко було працювати над поглибленням знань за тематикою Голокосту, аналізувати події війни з росією і насолоджуватися красою Парижа.

Вивчаючи трагедію Голокосту в Україні, в Польщі і тепер у Франції, піймала себе на думці, що після вивчення історії масових розстрільних ям (місцевих «Бабиних ярів») в Україні, після тяжкого знайомства з польськими концентраційними таборами і таборами смерті (Майданек, Белжець, Собібор), Голокост у Франції пізнається зовсім під іншим кутом. Але зло є злом у будь-якій формі, масштабі, будь-коли і будь-де, і немає йому ані виправдання, ані прощення. Дрансі, Аушвіц, Катинь, Бабин Яр, Сосонки, Буча, Маріуполь, Оленівка... ЗЛО є ЗЛО, і корінням воно у людині, у кожному з нас. Тому, у першу чергу, боріться зі злом у собі!

*Тетяна Гуцук, вчителька історії та правознавства
Оженинського ліцею імені Тараса Шевченка*

***

...Це були дні, сповнені складних запитань, глибокої рефлексії та професійного діалогу, який сьогодні важливий як ніколи. Чому цей досвід є унікальним для нас? Географія пам'яті. Ми пройшли шлях від серця Парижа до транзитного табору в Дрансі. Разом із провідними істориками, як-от Лоран Жолі та Томас Шопард, ми

Відвідування Дрансі

досліджували, як звичайні вулиці ставали свідками депортацій, а житлові квартали — місцями відчуження. На майстер-класах із Паскалем Закарі ми вчилися «декодувати» візуальні свідчення Голокосту. Як викладати складну історію, не травмуючи, але й не замовчуючи правду? Це критична навичка для кожного українського вчителя сьогодні. Окремий фокус — деконструкція російської пропаганди та фальсифікацій. Разом із Ніколя Вертом та Аленом Блю ми розбирали, як Росія інструменталізує минуле для виправдання сучасної агресії та як колоніальний підхід намагався стерти українську суб'єктність. Зустріч із французькими колегами та дискусії з Ольгою Лімоною (УЦВІГ) допомогли нам знайти відповідь на найважче питання: як говорити з учнями про трагедії минулого, коли вони живуть у трагедії сьогодення? Ми повертаємося додому не лише з новими методиками, а й з усвідомленням: школа — це форпост правди. Знання точної термінології та розуміння механізмів масових злочинів — це наш інтелектуальний щит. Дякуємо Ukrainian Center for Holocaust Studies та Mémorial de la Shoah, усім спікерам за цей неоціненний досвід! Працюємо далі, щоб пам'ять була живою, а висновки з історії — правильними.

*Марина Мегельбей, вчителька історії
Великоновосільського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 2*

***

Мій досвід участі у науково-методичному семінарі для українських учителів у Парижі

Цього року я мала честь стати учасницею науково-методичного семінару для українських учителів, організованого Українським центром вивчення історії Голокосту спільно з Меморіалом де ла Шоа у Парижі. Цей досвід став для мене глибоким переосмисленням як змісту викладання історії, так і відповідальності вчителя в часи складних історичних викликів.

Надзвичайно сильне враження справили лекції дослідниці та освітянки Фанні Левін. Вона наголошувала, що за кожною великою трагедією стоять конкретні люди — з іменами, родинами, мріями. Її підхід базувався на персоналізації історії та уважній роботі з індивідуальними свідченнями.

Саме цей підхід ми застосували під час практичного заняття в залах Меморіалу, присвяченого облаві на Зимовому велодромі д'Івер 1942 року. Працюючи з рестраційними картками, списками депортованих, листами та післявоєнними свідченнями, ми крок за кроком відтворювали історію однієї родини. Із розрізнених документів поставала жива доля — з драматичними моментами арешту, депортації та, для частини членів родини, шансом на виживання.

Це був потужний досвід мікроісторії — метод, який я обов'язково впроваджуватиму у своїй педагогічній практиці.

Важливою частиною семінару стало практичне заняття Бруно Бое «Розуміння термінології масових злочинів». Ми аналізували визначення міжнародних злочинів, закріплених у Женевській конвенції та Римському статуті Міжнародного кримінального суду.

Йшлося про розмежування понять:

- злочини проти людяності;
- воєнні злочини;
- геноцид;
- етнічні чистки.

Ми розглядали конкретні приклади з періоду Другої світової війни, співвідносячи історичні події з юридичними визначеннями. Окрему увагу приділяли й сучасним прикладам у контексті російсько-української війни, намагаючись аналізувати їх не емоційно, а крізь призму міжнародного права.

Для мене це заняття стало надзвичайно актуальним, адже в умовах війни в Україні точність термінології — це частина професійної етики вчителя історії.

Надзвичайно глибоким досвідом стала поїздка до Меморіалу у Дрансі — місця колишнього транзитного табору, звідки тисячі людей були депортовані до Аушвіцу-Біркенау.

Нам розповіли, що цей табір став основним транзитним пунктом для євреїв, яких утримували перед відправкою до табору смерті Аушвіц-Біркенау. Усвідомлення того, що це був табір тимчасового утримання, який фактично став переддвер'ям смерті для тисяч людей, було надзвичайно болісним.

Вражало й те, що табір був створений на місці звичайного житлового комплексу. Це не була віддалена ізольована територія — це був простір серед міського життя. Місцеві жителі бачили, що відбувається. Більшість знала — і мовчала. Це мовчання стало окремою темою для роздумів: про відповідальність суспільства, про роль «звичайних людей» у часи злочинних режимів.

Перед ознайомчою екскурсією нам роздали історичні фотографії. Нашим завданням було уважно їх проаналізувати:

- визначити, хто може бути зображений;
- що саме відбувається на фото;
- до якого періоду воно може належати;
- який контекст події.

Ми мали спиратися лише на власний багаж знань про Голокост, формуючи гіпотези та вибудовуючи можливість «історію» фотографії. Це був надзвичайно цінний педагогічний прийом: не просто отримати готову інформацію, а спробувати реконструювати її самостійно.

Після цього нас провели до території колишнього табору. І тут завдання продовжилося — потрібно було знайти місце, де саме могла бути зроблена ця фотографія, або визначити, яку частину комплексу вона відтворює. Простір почав «говорити»: фасади будівель, внутрішній двір, розташування корпусів — усе це допомагало співвіднести зображення з реальністю.

Ми дізналися і про спроби втечі. Зокрема, про виритий тунель, який став символом відчайдушного прагнення до свободи. Деякі французькі вартові, ризикуючи собою, допомагали ув'язненим. Ці історії показують складність історичної реальності — поряд із байдужістю існували й прояви людяності.

Стоячи на подвір'ї колишнього табору, я особливо гостро відчула, наскільки важливо говорити з учнями не лише про жертв і злочинців, а й про свідків — про тих, хто бачив і мав вибір.

Участь у семінарі дала мені більше, ніж нові знання. Вона дала розуміння:

- як поєднувати історію та право;
- як навчати через людські історії;
- як працювати з травматичною темою делікатно й відповідально;
- як формувати в учнів критичне мислення та моральну чутливість.

Я повернулася до України з глибшим усвідомленням ролі вчителя історії — як провідника пам'яті, відповідальності й правди.

*Олена Савицька,
вчителька історії, м. Вознесенськ (Миколаївська область)*

***

Безліч вражень та нових знань, які не можна вмістити у валізу... семінар, проведений Меморіалом Шоа у Парижі, на який мала честь отримати запрошення від вже рідного мені Ukrainian Center for Holocaust Studies, став ще однією сходинкою для професійного розвитку. Я думала, що знаю вже дуже багато про історію Голокосту, а виявилось, що я ще багато чого не знаю... Цікаво було ознайомитися зі спектром освітньої програми та методами роботи Меморіалу (у Парижі та Дрансі). Ми вчилися, дізнавалися щось нове про минуле, але говорили також чимало про наше сьогодення, зокрема під час зустрічі з французькими вчителями розповідали про те, в яких умовах навчаються сьогодні діти в Україні. За це я особливо вдячна УЦВІГ — за міжнародну платформу, де можна говорити і бути почутими!

Р. С. Париж, якщо не звертати увагу на певні негативи (заради справедливості скажу, що вони теж є), — прекрасне місто!

*Анна Ямчук, керівниця освітніх програм
Чернівецького музею історії та культури євреїв Буковини*

***

«Якщо ви програєте цю битву, то і ми її програємо» — саме такими словами звернувся до нас, учасників Науково-методичного семінару для українських вчителів «Голокост як точка відліку», керівник освітніх програм Меморіалу де ла Шоа у Парижі Бруно Боє на початку нашої спільної роботи, саме вони одразу налаштували на діяльність в режимі довіри та комфорту.

...і у мене сформувались думки про освітню подорож, які я виношувала, обдумувала і відчула потребу поділитись ними.

1. Почну з подячних слів Ukrainian Center for Holocaust Studies: ніде ніяка освітня установа не об'єднувала навколо себе таку спільноту істориків-освітян (а я була учасницею багатьох), де не було б конкуренції в принципі, а є така психологічна іділія і комфорт.

2. Українські вчителі, з якими я подорожувала, настільки круті, що в мене подекуди перехоплювало подих: глибокі запитання, предметні доповнення, тези, репліки; а коли прийшла черга до обміну досвідом з французькими педагогами, то — гордість, гордість і ще раз гордість! Колежанки презентували додатки, виставки, буклети, інтерактивні платформи, цілі театральні вистави!

3. Всі французькі лектори, які проводили заняття, настільки глибоко занурені в нашій темі, в темі Східної Європи, настільки грамотно подавали історичні нара-

тиви (до прикладу: не «польські» чи «радянські» євреї, а «українські»), що аж саме від французького вченого я почула, як тернопільські міщани не дозволили у липні 1941 року вчинити масовий погром проти місцевого євреїства.

4. Одкровенням для мене стало заняття з відомим французьким журналістом Філіпом Дуру, сином колишнього французького добровольця, котрий воював на боці Вермахту й не поніс покарання за численні злочини проти мирного населення, вчинені на території Білорусі. Покаранням для колишнього нацистського воєнка стала книга-дослідження власного сина про його страшну молодість, відмова сина спілкуватися з батьком. Я слухала ці одкровення і думала: а скільки у нас таких непроговорених історій уже було, скільки ще буде. І як з цим жити?..

*Оксана Ундерко, вчителька історії, консультантка проекту
«Один камінь — одне життя. 80 Камінів спотикання для Києва»*

***

Європейські стандарти пам'яті: рефлексії після семінару в Парижі

*Пам'ять про минуле — це не знання дат,
а вміння виносити уроки,
які захищають людяність сьогодні.*

Семінар у Парижі — це не лише про лекції. Це про глибоке занурення в атмосферу дослідницьких центрів, відвідування знакових місць пам'яті та створення спільної мережі експертів, які продовжують нести правду про геноцид, попри всі виклики сучасності.

Участь у семінарі «Вивчення і викладання історії Голокосту в Європі на прикладі Франції» стала винятковим досвідом, що дав можливість поєднати глибокий академічний аналіз із практичним методичним інструментарієм. Співпраця Українського центру вивчення історії Голокосту та Меморіалу Шоа (Mémorial de la Shoah) створила унікальний майданчик для діалогу між істориками та освітянами двох країн.

Робота безпосередньо в стінах Меморіалу Шоа в Парижі — найбільшого архіву та освітнього центру Європи з цієї теми — забезпечила доступ до рідкісних архівних документів та експозицій.

Особливу цінність мало вивчення специфіки режиму Віші, долі євреїв у Франції та того, як країна сьогодні працює з «важкими питаннями» своєї історії.

Одним із моментів програми (семінару) був візит до Меморіалу в Дрансі. Перебування на місці колишнього транзитного табору дозволило зрозуміти логіку «адміністративного геноциду». Для нас було критично важливо побачити, як сучасний музейний простір інтегрований у житловий мікрорайон і як вести діалог з учнями про відповідальність не лише ідеологів, а й виконавців та «сторонніх спостерігачів».

Семінар запропонував сучасні підходи до викладання: як говорити про трагедію без ретравматизації, як використовувати свідчення та як пов'язувати історію «Голокосту» з актуальними питаннями прав людини сьогодні.

Особливу увагу було приділено тому, як викладати тему «Голокосту» без використання шок-контенту, фокусуючись на гідності людини та спротиві (як озброєному, так і духовному).

Чому це важливо для українських освітян?

1. Порівняльний аналіз: можливість провести паралелі між Голокостом «від куль» на теренах України та депортаціями в Західній Європі.
2. Політика пам'яті: французький досвід комеморації (вшанування пам'яті) є надзвичайно корисним для розбудови української культури пам'яті.
3. Професійна мережа: семінар сприяв створенню спільноти однодумців, готових впроваджувати європейські стандарти історичної освіти в Україні.

«Цей захід — це про минуле. Це про те, як через вивчення історії формувати критичне мислення та емпатію у сучасної молоді, що є критично важливим для майбутнього демократичної України».

*Любов Креминець, вчителька історії
Рава-Руського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 2*

***

...Цей досвід став надзвичайно цінним для поглиблення викладання тем Другої світової війни та Голокосту. Під час семінару ми обговорювали складні, але важливі питання про дискримінацію, толерантність, антисемітизм, формування критичного мислення та медіану грамотність учнів.

Французькі колеги поділилися сучасними методиками дослідження та викладання історії, а також практиками музейної педагогіки й збереження пам'яті. Особливо цінним було знайомство з досвідом Меморіалу Шоа — прикладом того, як поєднуються науковість, відповідальність і глибока просвітницька робота з молоддю.

Найбільше мене вразив підхід Франції до чесного осмислення минулого: сміливість приймати власну історію з усіма її болісними й непростими сторінками та викладати її без фальсифікацій — із усвідомленням особистої й громадянської відповідальності.

Презентація сайту «Каміні спотикання»

Також мала можливість поділитися власним досвідом викладання та представити український контекст роботи з темою Голокосту. Повертаюся з новими ідеями для освітньої діяльності, дослідницьких проєктів і ще більшою мотивацією формувати в учнів історичну пам'ять, критичне мислення та людяність.

Галина Корнієнко, вчителька історії

***

Париж. Дрансі. 2026

Бути у передмісті Парижа, де колись був пересильний табір Дрансі, — це не про екскурсію. Це про дзеркало. Для українця у 2026 році історія єврея в окупованому Парижі 1940-х років більше не здається «далекою історією» з підручників. Вона пече під шкірою. Ми знаємо, як це, коли твій звичний світ розсипається за один ранок, і ти опиняєшся в «черзі» на знищення просто тому, що ти існуєш. Ті самі відчуття, але інша епоха. Методики вбивства за вісімдесят років змінилися: камери стали дронами, а ешелони — ракетами. Але одне почуття залишилося ідентичним — абсолютна, крижана самотність, непотрібність, ти стаєш тягарем. Це та самотність людини, яка стоїть перед обличчям катастрофи, поки за кілька кілометрів звідси, у центрі Парижа, так само п'ють вино і сміються. Цивілізований світ тоді співчував євреям. Цивілізований світ зараз співчуває нам. І це співчуття шире, але воно має дуже чіткий кордон — межу власної зони комфорту. Без осуду, лише з висновками. Ми часто хочемо кричати від цієї несправедливості. Але, стоячи в Дрансі, розумієш: людину важко засуджувати за бажання просто жити. Власна зона комфорту завжди буде важливішою, бо життя коротке, і кожен хоче встигнути його «прожити», а не «простраждати» за когось іншого. Це людська природа, і її не змінити дипломатією чи гнівом. Ми вивчили цей урок дорогою ціною: співчуття не зупиняє кулі. Зона комфорту сусіда закінчується там, де починається його власний ризик. Історія в Дрансі — це не про минуле. Це про наше теперішнє. Про те, що навіть у натовпі європейських друзів ти можеш бути абсолютно один. Бережімо один одного. Тепер ми по-справжньому розуміємо цей біль.

*Оксана Карпина,
вчителька історії, с. Іллінци, Вінницька область*

***

Мої підсумки науково-методичного семінару «Вивчення і викладання історії Голокосту в Європі на прикладі Франції»:

- новий професійний інструментарій, ресурс, щоби працювати в складних умовах;
- при обміні думками з колегами цікаві ідеї та креативні підходи;
- знайомство з історією Франції;
- чудове спілкування з прекрасними людьми з України та Франції;
- зуміла гідно представити нашу освітянську спільноту;
- можливість побути у «весняному диві» в лютому.

Дякую французам за справжню підтримку та повагу.
Дякую за можливість Мémorial de la Shoah (Франція) та Українському центру вивчення історії Голокосту (Україна).

*Олена Засць, вчителька історії,
директорка Райгородського ліцею
Райгородської сільської ради Вінницької області*

***

Семинар... відкрив одразу кілька важливих можливостей.

По-перше — професійне зростання. Чіткіше окреслилися відмінності перебігу Голокосту в Західній і Східній Європі. Вразила готовність французького суспільства говорити про контрверсійні сторінки Другої світової війни — відкрито, без замовчування.

Особливо запам'ятовся виступ журналіста Філіпа Дуру, який дослідив діяльність Легіону французьких добровольців у складі Вермахту — підрозділу, де служив його батько. Це приклад чесного погляду на власну історію.

Глибокими були доповіді істориків Алена Блю та Ніколя Верта про колоніалізм і фальсифікації історії — вони розвіяли будь-які сумніви щодо розуміння науковцями природи російсько-української війни.

Надзвичайно цінними стали методики роботи з архівними джерелами, які представили Паскаль Закарі, Лорін Балуль та Юбер Струк.

А для мене особливо важливим було поєднання історії та географії в дослідженні місць пам'яті — той міждисциплінарний підхід, який відкриває нові сенси.

Виступ Бруно Бое ще раз підкреслив, наскільки важливим є чітке визначення термінів — геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, — адже саме коректність формулювань стає підставою для притягнення злочинців до відповідальності. У час, коли історія твориться на наших очах, це звучить особливо гостро.

По-друге — можливість відчутти атмосферу Парижа. Це місто — про баланс між працею і відпочинком, про повагу до особистого простору в громадських місцях, про свободу і братерство.

Ти серед натовпу, в епіцентрі руху й культурного розмаїття — і водночас відчуваєш внутрішній спокій, дозволяєш собі зупинитися й просто насолодитися весною.

По-третє — гордість за Україну. За країну, яка пройшла через горнила історії. За українських вчителів — професійних, глибоких, стійких — які мають потужні напрацювання і продовжують працювати всупереч усьому.

Пишаюся бути частиною цієї спільноти.

Оксана Гривняк, заступник директора з виховної роботи, викладач історії ВСП «Львівський поліграфічний фаховий коледж»

***

В один із днів семінар відбувався у Дрансі — передмісті Парижа, де під час Другої світової війни діяв табір «Дрансі». Він не був табором смерті, але був «передпокоюм пекла» — головним транзитним пунктом у Франції, звідки понад 60 тисяч євреїв депортували на схід, в Аушвіц та Собібор.

І тут найбільш вражає не жорстокість сама по собі, а її буденність: модерністський житловий комплекс, у який закладалася гуманістична архітектурна логіка, став місцем ізоляції. Просто периметр двору з одного боку затягли дротом і поставили вартових...

Наталія Горбач, викладачка української літератури, Запорізький національний університет

Робота в групах

***

...з особливим трепетом згадую участь в інтенсивному науково-методичному семінарі «Голокост як точка відліку», що об'єднав 20 українських педагогів у самому серці Франції. Для кожного з нас ці весняні дні у Парижі та Дрансі стали унікальним поєднанням глибокої інтелектуальної праці та необхідної психологічної реабілітації. Париж зустрів нас мирним і сонячним спокоєм, месою в Нотр-Дам-де-Парі та величчю Лувру, подарувавши відчуття безпеки, яке ми майже втратили вдома. Проте за фасадом краси тривала напружена робота: ми пройшли шлях пам'яті від маршруту Велодрому д'Івер до меморіального комплексу в Дрансі. Разом із Лораном Жолі та Томасом Шопардом ми досліджували трагічну долю єврейської громади, вчилися «декодувати» візуальні свідчення Голокосту та працювати з фотографіями на уроках. Особливо цінним був порівняльний підхід у викладанні складних тем, який ми обговорювали під час зустрічей із французькими колегами. Майстер-класи Ольги Лімонової допомогли знайти відповіді на найбільш важливі питання: як говорити про трагедії минулого з дітьми, які живуть у реаліях сучасної війни. Важливою частиною програми стала деконструкція російських фальсифікацій історії, яку ми провели разом із Ніколя Вертом та Аленом Блю. Ми детально розібрали, як країна-агресор інструменталізує минуле та намагається стерти українську суб'єктність через колоніальні міфи. Бруно Бое допоміг нам остаточно закріпити розуміння термінології масових злочинів, що є нашою зброєю в інформаційній війні. Ми повернулися додому з усвідомленням, що сучасна школа — це справжній інтелектуальний щит нації. Дякуємо організаторам із Меморіалу де ла Шоа (Mémorial de la Shoah) та Анатолію Подольському з Українського центру вивчення історії Голокосту за цей неоціненний досвід і підтримку. Навіть у найтемніші часи ми продовжуємо тримати свій освітній фронт, щоб пам'ять залишалася живою, а висновки з історії були правильними. Цей семінар став для нас не просто навчанням, а символом солідарності та віри у спільне європейське майбутнє. З першим днем весни! Працюємо далі заради української молоді та нашої вільної держави!

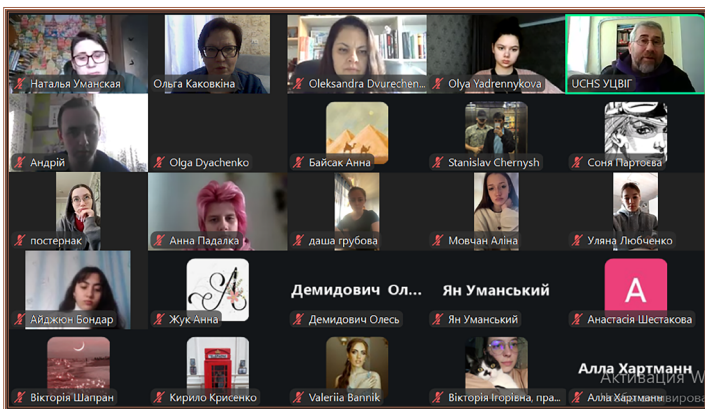
Леся Волох, вчителька історії опорного закладу освіти Чорнобайвський ліцей Чорнобайвської селищної ради, Черкаська область

ОСВІТНІ ПОДІЇ

ЛЕКЦІЯ «ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ, ОСВІТНІ Й НАУКОВІ АСПЕКТИ: ВИКЛИКИ У ЧАСИ ВІЙНИ»

3 лютого 2026 року керівник УЦВІГ Анатолій Подольський виступив із лекцією (онлайн) для студентів історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара на тему «Пам'ять про Голокост, наукові й освітні аспекти: виклики у часи війни».

Лекцію було прочитано в рамках проекту кафедри всесвітньої історії ДНУ «Європейський мультикульту-

Учасники онлайн-лекції

ралізм як досвід і шлях до європейської інтеграції України» за програмою ЄС Erasmus+Jean Monnet. Цього разу до лекції для слухачів спеціального курсу ДНУ доєднались також колеги і студенти з інших освітніх закладів Дніпра і регіону – Українського державного університету науки і технологій, Криворізького державного педагогічного університету, Новоолександрівського ліцею Дніпровського району.

Під час лекції лектор наголосив на масштабах трагедії Голокосту на українських землях: близько 25 відсотків усіх жертв Голокосту становили українські євреї, а на території України зафіксовано понад 2 тисячі місць масових поховань. Окрему увагу було приділено тому, що незалежна Україна здійснила важливі кроки у створенні меморіалів жертвам Голокосту, тоді як сучасна росія своїми терористичними діями нищить як пам'ятки, так і саму культуру пам'яті. Важливим акцентом стало й те, що Україна посідає четверте місце у світі за кількістю Праведників народів світу. Загалом лекція була інформативною, глибокою за змістом і важливою з погляду формування історичної пам'яті та громадянської відповідальності.

Інформація про лекцію А. Подольського Відгуки студентів

Інформація: УЦВІГ

СЕМІНАР «ЯК ГОВОРИТИ ПРО ГОЛОКОСТ ЗІ ШКОЛЯРАМИ» (27–29 березня 2026 р., м. Київ)

27–29 березня 2026 року в Києві відбувся методичний семінар «Як говорити про Голокост зі школярами» для випускників однойменного онлайн-курсу. Протягом цих днів учасники мали змогу обмінятися досвідом, відвідати пам'ятні місця історії Голокосту (зокрема Бабин Яр) і Другої світової війни, стати учасниками майстер-класів, організованих експертами УЦВІГ, за бажання також продемонструвати власні досягнення після проходження курсу.

У дружній професійній атмосфері учасники скористались можливістю поділитися власними методами та прийомами, отримати відгуки колег на свої ідеї, було започатковано нові міжрегіональні партнерства. Географічно семінар охопив представників багатьох регіонів України.

Окрім професійної користі став очевидним ще й позитивний психо-емоційний аспект: адже для багатьох учасників цей семінар став можливістю відволіктися від реалій сучасного воєнного життя, дехто відпочив від безкінечних тривог і обстрілів. Сподіваємось, що всі учасники отримали заряд натхнення на подальшу ро-

Учасники методичного семінару в м. Київ

боту з учнями і успішне завершення цього непростого (в усіх значеннях) навчального року.

Ольга Лімонова, координаторка проектів формальної освіти УЦВІГ

Пропонуємо відгуки учасників семінару.

***

...відбувся надзвичайно важливий та змістовний методичний семінар, присвячений темі викладання історії Голокосту в школі. Захід був організований Українським центром вивчення історії Голокосту.

Протягом трьох днів учасники й учасниці мали можливість поглибити свої знання та практики про події Голокосту, ознайомитися з сучасними підходами до викладання цієї складної теми, а також обговорити виклики, які постають перед вчителями та вчительками під час роботи з учнями.

Особливо цінними стали:

- практичні заняття та інтерактивні методики;
- обговорення чутливих питань та формування критичного мислення;
- обмін досвідом між педагогами з різних регіонів України.

Семінар ще раз підкреслив, що говорити про Голокост зі школярами потрібно обережно, відповідально та з повагою до пам'яті жертв, водночас формуючи в учнів і учениць цінності людяності, толерантності та історичної свідомості.

Дякую організаторам за чудову можливість!

Євген Мороз, вчитель історії, Миколаївська гімназія № 29

***

Семінар «Як говорити про Голокост зі школярами» став моментом мого внутрішнього зрушення, коли як вчитель починаю інакше дивитися не лише на тему, а й на власну роль у класі.

Говорити про Голокост — це завжди про нові факти, знання, підходи, емоції, сьогодення. І саме це відчуття відповідальності пронизувало кожне заняття семінару. Ми багато говорили, ділилися досвідом, шукали та аналізували. І, мабуть, це найчесніший формат для такої теми.

Особливо гостро постало питання сучасного контексту. В умовах війни в Україні тема Голокосту набуває нових відтінків. Порівняння, які часто звучать у суспільстві, можуть бути як містком до розуміння, так і небезпечним спрощенням. Семінар допоміг чіткіше побачити цю межу: не знецінювати історію, але й не ізолювати її від сучасності.

Не менш важливим став виклик емоційності. Як говорити з учнями про трагедію, не травмуючи їх? Як не перетворити урок на сухий перелік фактів, але й не занурити дітей у безвихідь? Відповіді не лежать на поверхні. Однак семінар дав розуміння: ключ у людських історіях, у персоналізації, у здатності показати не лише смерть, а й життя, вибір, гідність. Тут доречними звучать слова: «Злочин Голокосту був процесом, у якому звичайні люди виконували незвичайні ролі». Саме тому важливо говорити не лише про жертв, а й про вибір, який стоїть перед кожним.

Практичні заняття відкрили нові підходи: від роботи зі стереотипами до осмислення локальної історії, зокрема Голокосту «від куль» на українських землях. Це особливо відгукується, адже дає можливість говорити про

історію не десь «там», а тут — поруч, у знайомому просторі, який раптом відкривається з іншого боку. І тут знову звучить пересторога про те, що «пам'ять — це не лише про минуле, а й про те, як ми живемо з ним сьогодні».

Окреме місце в досвіді займає робота з простором пам'яті. Це нагадування про важливість критичного мислення, яке має формувати школа.

Семінар також став простором професійної спільноти. Обмін досвідом показав, що кожен учитель шукає власний шлях, але ці шляхи можуть перетинатися, підсилувати одне одного. І це додає впевненості: ти не сам у цих складних питаннях.

Після семінару залишається більше запитань, ніж відповідей. Але, можливо, саме це і є його найбільшою цінністю. Адже навчити думати, сумніватися, шукати — важливіше, ніж дати готові формули. Тут мені пригадалися слова, що «пам'ять без освіти небезпечна, але освіта без пам'яті порожня».

Попереду нові виклики, переосмислення власних уроків, пошук нових матеріалів, обережне впровадження побаченого і почутого. Є бажання більше працювати з локальною історією, залучати учнів до досліджень, говорити через особисті історії.

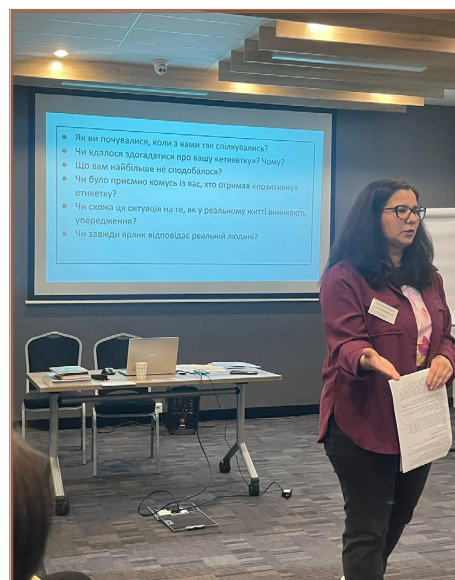
Цей семінар не завершився з виданням сертифікатів. Він став ще однією ланкою самоосвіти для подальшої роботи у складній тематичі Голокосту.

*Михайло Скрипка,
вчитель історії Жовківського ЗЗСО І-ІІІ ступенів № 2*

***

У другий день семінару завдяки Олександрові Воронюку ми поринули у вирій подій, пов'язаних з історією Голокосту, та переосмислення цих подій на цьому етапі. Використовували застосунок shoah atlas in Ukraine, який допомагає побачити картину Голокосту по регіонах України.

Дякуємо Галині Корнієнко, яка провела практичне заняття «Стереотипи та упередження», що є практичним кейсом для роботи з учнівством з цієї тематики.

Практичне заняття проводить Галина Корнієнко

Важливим етапом семінару став обмін практикою учасників події.

Вдячна всім колегам і колежанкам, які занурились у цю тему, знайшли важливі архівні матеріали, підібрали формат і інструментарій навчального заняття, впроваджують дослідницькі методи та елементи неформальної освіти в своїй діяльності та поділились досвідом.

Важливою частиною семінару стало відвідування НІМЗ «Бабин Яр» і теренів Бабиного Яру. Польове дослідження «Меморіальні практики Бабиного Яру: плануємо, проводимо, рефлексуємо» провели Леся Юрчишин і Олександр Воронюк, педагоги Новопечерського ліцею.

Робота з джерелами та пам'ятками є основою дослідження історії, через критичне мислення учні й учениці осмислюють минуле і дають оцінку сучасності, так формується світогляд особистостей, яких ми прагнемо виховати в сучасних умовах.

*Галина Хруленко, вчителька історії,
ліцей № 10 Хмельницької міської ради, м. Хмельницький*

***

Цьогорічний день історика мені пощастило відзначити в колі професійних колег-істориків. 27–29 березня була учасницею методичного семінару «Як говорити про Голокост зі школярами» від Українського центру вивчення історії Голокосту.

Поговорили про сучасні виклики у навчанні про історію Голокосту, обмінялися досвідом з колегами. Відвідали НІМЗ «Бабин Яр», де провели польове дослідження «Меморіальні практики Бабиного Яру», дякую Лесі Юрчишин та Олександрю Воронюку за цікаву методику, яку вони адаптували для учнівства. Особливо чутевою була сесія від Віталія Нахмановича та Анатолія Подольського «Як нас змінювало / ми змінювали

XX століття: приклад двох єврейських родин», де своїми сімейними історіями ділилися й інші учасники й учасниці семінару.

Дякую організаторам та учасникам за корисні та пізнавальні тематичні матеріали, цікаві ідеї щодо вивчення складної історичної теми.

*Юлія Варламова, заступник директора,
вчителька історії, Петропавлівський ліцей № 2,
с. Петропавлівка, Дніпропетровська область*

***

Я навмисно написав «практичний», хоча в програмі зазначено «методичний», і хай мене пробачають за самодіяльність організатори. Просто скільки б я не відвідував різноманітних семінарів, такого насичення практики я ще не зустрічав!!! Здається мені, що завдячувати за це маю пані Ользі Лімоновій)) Неперевершена, чітко та логічно продумана підготовка! Браво! ...

Приємно було побачитися з колегами! Вже знайомі Черкащина, Волинь, Київщина; нові для мене Одещина, Миколаївщина, Львівщина...

Агов!!! Медіаграмотна спільнота! І знаєте що? Два амбасадори інфомедіаграмотності проекту «Вивчай та розрізняй» побували і там! Пані Наталія та ваш покірний слуга! А скільки там учасників проекту! Я збився з рахунку! Так що... вірним шляхом крокуємо!

Пан Анатолій, в числі іншого, сказав фразу, яка мені особисто запала (вириваю із контексту): «...я єврей, громадянин України». Просто 100 % влучання! Коли припиняться «я», «вони» і станемо «МИ» – це буде точкою відліку Нової Держави! Що ж, семінар у Києві став ще одним кроком уперед на цьому шляху.

Михайло Козаченко, вчитель історії та суспільствознавчих дисциплін, Криворізький ліцей № 77 Криворізької міської влади

НАУКОВІ ПОДІЇ

МІЖНАРОДНИЙ ФОРУМ У БЕРЛІНІ НА ПІДТРИМКУ УКРАЇНИ

23 лютого 2026 року у Берліні напередодні четвертих роковин повномасштабного вторгнення росії в Україну пройшов масштабний міжнародний, політичний і громадський форум Café Kyiv.

Цьогорічний форум проходив під гаслом «Свобода має перемогти». Четвертий рік поспіль Фонд Конрада Аденауера (KAS) і численні міжнародні партнери проводять разом у Берліні такий захід на підтримку України, культурних, наукових, освітніх, громадських проєктів, що спрямовані на допомогу нашій країні та відкриття правди про європейську Україну. Цього року у роботі форуму взяли участь близько 5 тисяч гостей, які стали учасниками численних панелей форуму. Café Kyiv у такий спосіб перетворилося на найважливішу подію України в Європі і майже не схоже на будь-який інший формат обміну думками та політичної солідарності. На початку голова KAS Аннегрет Крамп-Карренбауер і федеральний канцлер Німеччини Фрідріх Мерц наго-

лосили, що майбутнє Європи та майбутнє України нерозривно пов'язані. Україна захищає не лише власну свободу, а й основні засади європейського порядку. «росія не показує готовності до миру», – заявив федеральний канцлер. – Ця війна закінчиться тільки тоді, коли росія більше не зможе її фінансувати. Саме тому ми по-

винні дати можливість Україні досягти довговічного і справедливого миру».

«росія зараз веде війну ще з більшою жорстокістю, ніж чотири роки тому, — резюмувала на початку Анне-грет Крамп-Карренбауер. — Якщо Україна перемаже, перемагає Європа і перемаже свобода!»

У роботі панелі «Стежками пам'яті: Україна та Веймарський трикутник. Найкращі практики в культурі пам'яті та партнерстві міст», організованої єврейською громадою Дюссельдорфа за підтримки Федерального

міністерства закордонних справ, узяв участь керівник УЦВІГ, провідний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат історичних наук Анатолій Подольський. У своєму виступі представник України на форумі розповів про національний досвід у сфері вивчення і викладання історії Голокосту та протидії антисемітизму, а також спростував маніпулятивні кремлівські наративи, спрямовані на виправдання агресії проти України.

Джерело: УЦВІГ

ВИСТАВКА (НЕ)ДИТЯЧІ ІСТОРІЇ В ОДЕСІ

Розпочинаємо рік потужним заходом — із 19 до 30 січня 2026 року вперше в Одесі працюватиме виставка «(Не)Дитячі історії». Приймає та організовує виставку Одеський ліцей № 56 Одеської міської ради, учні та учениці якого стануть гідями для своїх однолітків.

До кінця січня учні та учениці 10 класу Сергій Дорошенко, Владислав Крамаренко, Поліна Погоріловська, Дарія Проданець і Софія Хоменко під керівництвом вчителя Костянтина Голобородова проводитимуть відвідувачів виставки через історії дітей, підлітків і молодих людей із України та різних країн Європи, які жили в роки Другої світової війни і які зіткнулись із несправедливістю, дискримінацією та переслідуваннями. Гіди

та відвідувачі разом шукатимуть в цих історіях приклади людяності, доброти та вміння жити далі, попри всі трагедії.

Нагадаємо, що проєкт і виставка «(Не)Дитячі історії» створені Українським центром вивчення історії Голокосту за співпраці з транснаціональним проєктом «Вчимося пам'ятати» єврейської громади Дюссельдорфа.

Джерело: УЦВІГ

ВИСТАВА «ПІЖМУРКИ ЗІ СМЕРТЮ»

29 і 30 січня 2026 року в Чернівцях відбулися покази вистави «Піжмурки зі смертю», що була підготована за мотивами однойменної книжки завдяки проєкту «Стежками пам'яті» (керівник — Маттіас Андре Ріхтер) та в рамках співпраці міст-побратимів Чернівців і Дюссельдорфа.

Вистава розповідає про долю чотирьох чернівецьких єврейських родин (Йосипа Бурсука, Герберта Рубінштайна, Мімі Тейлор та Йосипа Ельгісера) в роки Голокосту, протистояння добра і зла, а також ціну та наслідки людської жорстокості.

Чернівецькі глядачі отримали змогу переглянути одразу дві постановки: 29 січня — заключну виставу Народного драматичного театру ім. Григорія Агеєва та дитячої театральної студії «Бу-Бу-Бу» (режисер Іван Данілін), а 30 січня — гостьову виставу Молодіжного театру м. Дюссельдорф (режисер Роберт Герлофф).

Попри те, що обидві постановки здійснені за мотивами однієї книжки («Піжмурки зі смертю: дитячі розповіді про недитячу історію», автори Микола Кушнір, Анна Ямчук, Анна Тарновецька, Наталя Герасим), вони суттєво відрізнялися: перша — багата на яскравих персонажів і декорації, доповнена чудово підбраною музикою та спецефектами, тоді як друга — мінімалістична за кількістю залученого реквізиту, проте неймовірно сильна у плані акторської гри та геніального живого музичного супроводу. Фактично, це дві театральні культури, кожна з яких має чим вразити глядача.

Насправді, театральна педагогіка — це зовсім нове явище в Україні. Ми робимо лише перші невпевнені кроки на цьому шляху, але багато чому можемо повчитися у наших німецьких колег. Обов'язковою складовою таких освітніх заходів є підсумкове обговорення вистави

Фрагмент української постановки вистави «Піжмурки зі смертю»

Фрагмент німецької постановки вистави «Піжмурки зі смертю»

з глядачами за участі режисера або директора театру. Приємно, що не було мовного бар'єру під час нашої рефлексії: глядачі ділилися своїми враженнями англій-

ською, німецькою та українською мовами. Анатолій Подольський, директор Українського центру вивчення історії Голокосту, зауважив, що завдяки виставі ми повертаємо у простір пам'яті Чернівців чотири родини, і разом з тим утверджуємося у переконанні, що і сьогодні ми встоїмо, тому що людяність завжди перемагає.

Обидві вистави знайшли відгук у серцях глядачів. Як зазначив директор Молодіжного театру Дюссельдорфа Штефан Фішер-Фельс, під час вистави та обговорення «ми і сміялися, і плакали, а саме в цьому сила театру».

Проект вдалося реалізувати завдяки підтримці Федерального міністерства закордонних справ та Посольства Федеративної республіки Німеччина у Києві в рамках програми «Розбудова співпраці з громадянським суспільством країн Східного Партнерства» 2025 р., а також Фондації Фінкельштайн. Більше про виставу можна дізнатися на сайті www.pizhmurky.com

Анна Ямчук, координаторка проекту,
керівниця освітніх програм Чернівецького музею
історії та культури євреїв Буковини

ПРОЄКТ «ОДИН КАМІНЬ — ОДНЕ ЖИТТЯ: 80 КАМЕНІВ СПОТИКАННЯ ДЛЯ КИЄВА»

ОСВІТНІ МАТЕРІАЛИ ПРОЄКТУ «ОДИН КАМІНЬ — ОДНЕ ЖИТТЯ: 80 КАМЕНІВ СПОТИКАННЯ ДЛЯ КИЄВА»:
<https://kyivstones.org/osvitni-materialy/>

Вивчення трагічних сторінок історії, зокрема Другої світової війни та Голокосту, вимагає від учителя не лише академічної точності, а й чутливого підходу, здатного сформулювати в учнів розуміння цінності людського життя, важливості пам'яті. Матеріали цього сайту — один із сучасних інструментів, що дає можливість поєднати локальну історію з глобальним контекстом.

Цей ресурс допомагає реалізувати низку освітніх завдань:

- вивчення історії Другої світової війни та Голокосту через мікроісторію;
- розвиток навичок історичного дослідження;
- формування ціннісного ставлення до пам'яті;
- міжпредметну інтеграцію (історія, мова, громадянська освіта, мистецтво, IT).

Методичні принципи використання ресурсу:

- Принцип персоналізації історії — фокус не на абстрактних цифрах, а на конкретних іменах та долях.
- Локалізація історичного досвіду — зв'язок учня з місцем, вулицею, на якій жили люди, чий долі були пов'язані з Бабиным Яром.
- Міждисциплінарність — інтеграція з гуманітарними та технологічними дисциплінами.
- Проектний і дослідницький підхід — активне залучення учнів до створення власного освітнього продукту.
- Цифрова гуманітаристика — залучення сучасних інструментів візуалізації, картографії, подкастингу. Рефлексії учнів, які вже працювали з цими ідеями:
- Історія Клавдії Винокурової зробила для мене війну та Голокост особистою трагедією, а не просто фактом з історії. Вона показала, що вижити в той час було можливим лише завдяки неймовірній мужності

(як у випадку порятунку чоловіка з концтабору) і людяності інших людей (батьків, сестри, сусідки), які допомагали, ризикуючи власним життям. Я усвідомила, що пам'ятати такі історії важливо, щоб ми завжди розуміли справжню ціну свободи, і наскільки важливою є особиста відповідальність, бути готовим захищати своїх близьких і протистояти злу, коли це потрібно (*Каріна, учениця 9 класу*).

- Це дослідження навчило мене цінувати людське життя, пам'ять і відповідальність за збереження правди про минуле. Дякую за важливу тему, яка допомагає не забувати історію і формує повагу до прав людини (*Іван, учень 9 класу*).
- Через цей формат я вчилася цінувати свободу, права людини і відповідальність, бо розумію, що за кожною переслідуваною спільнотою стоять реальні люди, яких можуть захистити лише пам'ять та людяність (*Вероніка, учениця 9 класу*).
- Раніше історія була для мене абстрактною та вважалася звичайним шкільним предметом, але після знайомства з історією одного життя, дати, події й цифри набули людського обличчя. Я почала усвідомлювати, що за кожною сторінкою підручника стоїть реальна особа, сім'я, страх і надія (*Олександра, учениця 9 класу*). Бо іноді один камінь — це не просто пам'ять. Це початок розмови, яка змінює спосіб мислення.

Поговоримо про пам'ять

Рекомендуємо розпочинати роботу із роздумів про пам'ять та її значення. Важливо, щоб учні самі спробували відповісти на запитання:

- Що для них означає пам'ять?
- Чому згадування минулого залишається таким потрібним сьогодні?
- Як історична пам'ять формує наше бачення сучасності та впливає на життя громади?

Запропонуйте учням попрацювати в групах або обговоріть ці запитання у спільному колі — так народжується справжнє усвідомлення та особисте ставлення до минулого.

Запитання для обговорення можуть бути й такі:

- Чи є у вашій родині людина, історія якої для вас особливо важлива? Що робить цю історію значущою?
- Чому, на вашу думку, важливо пам'ятати не лише великі події, а й долі окремих людей, які їх пережили?
- Як змінилося б наше розуміння історії, якби ми знали тільки загальні факти, але не знали особистих історій?
- Які почуття у вас викликає знайомство з історією конкретної людини з минулого? (Наприклад, через фото, біографію...)
- Що, на вашу думку, може статися, якщо історії окремих людей зникнуть із пам'яті суспільства? Які наслідки це може мати для сьогоднішнього дня?

Інфографіка з біографічними даними

Ця вправа допомагає глибше зрозуміти життєвий шлях конкретної людини та її досвід.

Як працювати:

- У розділі «Біографії» ви знайдете 14 розповідей про мешканців Києва, які стали жертвами нацистських переслідувань або змогли вижити, попри загрози. Оберіть одну біографію.
- Визначте ключові події життя, що формували характер людини, її цінності та життєву позицію.
- Складіть інфографіку, де наочно покажіть:
  - важливі життєві моменти;
  - ключові якості та цінності;
  - слід, який людина залишила в історії.

Порада: під час створення інфографіки уникайте зведення біографії до набору фактів. Натомість спробуйте передати глибину пережитого, особистий вибір, стійкості і думки, які можуть бути важливими для нас сьогодні.

Лист у минуле: дослідження історії одного життя

Запропонуйте учням зануритися в історію одного життя. Це можливість не лише дослідити факти, а й відчувати вагу одного імені, однієї долі.

Така робота перетворює історичну пам'ять на особистий досвід і допомагає побачити події минулого через людські історії. Учні збирають факти (ім'я, вік, професія, місце проживання, що сталося з людиною), переглядають карту, фото Каменя, архівні документи, цитати, спогади, які розміщені після біографії у розділі «Посилання та документи». Варто також звернутися до розділу «Медіа про проєкт», де зібрані додаткові матеріали, що допомагають глибше відчувати історію.

1. *Презентація.* Учні створюють 5–7 слайдів, де подають: коротку біографію; життєвий шлях до моменту трагедії; фото Каменя або місця (з сайту); власні висновки: «Що я дізнався/лася про епоху через одну долю?».

Учні визначають головні виклики, з якими зіткнулася ця людина, та досліджують історичний контекст. Аналізують, що говорить її історія про час, у якому вона

жила. Переосмислюють, які емоції викликає ця історія, що в ній найбільше вразило.

Порада: заохотьте учнів звертати увагу на побутові деталі — це допоможе «оживити» історію.

2. *«Лист у минуле».* Учні пишуть лист людині, історію якої вивчили. Лист може бути зверненням з позиції ровесника, сучасника або нащадка; висловлювати вдячність, підтримку, запитання, роздуми.

3. *Рефлексія.*

- Що змінилося у вашому сприйнятті історії після роботи з одним життям?
- Чому важливо зберігати пам'ять у такому персоналізованому форматі?
- Як такі історії формують наше ставлення до свободи, прав людини, відповідальності?

Порада: поясніть, що лист — не художня фантазія, а спроба встановити моральний і людський діалог.

Життя на карті: Камінь спотикання через простір і час

Мета: допомогти учням побачити за Каменем спотикання не точку на карті, а конкретне життя, простір, у якому ця людина жила, мріяла, працювала, любила і який для неї став частиною історії.

1. *Знайомство з людиною.* Запропонуйте учням обрати одну біографію на сайті. Перед тим як відкривати мапу, учні повинні коротко ознайомитися з життям цієї людини:

- ким вона була?
- чим займалася?
- яке місце займала в родині чи громаді?
- що виділяє її історію серед інших?

Це створює емоційний фокус: мапа — це не географія, а маршрут життя.

2. *Пошук «місця життя» на мапі.* Тепер учні мають знайти на інтерактивній карті місце, де встановлено Камінь спотикання людині, історію якої вони досліджують. Це можна зробити через сайт або додатково знайти локацію на Google Maps, щоб побачити сучасний вигляд простору й відчувати масштаби міста навколо.

Поставте запитання, які переводять увагу з «де це?» на «чому саме тут?»:

- Що пов'язувало цю людину з цим місцем?
- Чи це місце останнього вибору, останньої радості, останньої надії?
- Які події могли відбуватися тут у той час, коли людина тут жила?
- Як виглядає це місце сьогодні? Чи змінилося воно? Що ці зміни можуть говорити про пам'ять міста?

Учні мають спробувати прочитати місце через історію людини, а не навпаки.

3. *«Прожити місце» очима людини.* Запропонуйте кожному або групі виконати одну з мінівправ:

- Уяви ранок цієї людини в цьому домі. Як вона виходила на вулицю? Кого могла зустріти? Що бачила щодня?
- Опиши, як це місце могло виглядати тоді. (Учні можуть використати старі карти, фото, архіви, навіть припущення на основі знань про місто.)
- Що могло бути важливим у цьому місці? (Робота, крамниця, школа, парк, синагога, лікарня, двір. Пошук «дрібних людських деталей». Це переводить фокус із простору на досвід.)

4. Обговорення: чому саме тут встановлено Камінь спотикання? Запитання для дискусії:

- Яку частину життя людини символізує це місце?
- Чому важливо, щоб Камінь стояв саме тут, а не деінде?
- Як би змінилося наше розуміння цієї історії, якби ми не знали, де людина жила?

Порада: учні мають зрозуміти: в історії людини визначальним фактом про неї не може бути факт смерті, особливо насильницької та несправедливої. Ці люди — не лише «жертви» чи «вбиті нацистським режимом», їхнє життя мало значно більше інших визначальних факторів: місце народження, родина, освіта, робота, вподобання, любов.

5. Місцевий контекст учнів. Перекиньте місток до їхнього власного досвіду. Запитайте:

- Чи є у вашому місті / районі пам'ятні знаки окремим людям?
- Кого і як там вшановують?
- Що це місце означає для вас і вашої громади?

Це дає можливість відчувати, що пам'ять — це не абстракція, а частина простору, в якому ми живемо щодня.

Рефлексія «Зупинись і подумай»

Поясніть учням ідею проєкту «Один камінь — одне життя: 80 Каменів спотикання для Києва». Потім проведіть рефлексійну вправу: дайте учням час подумати й написати відповіді (можна письмово або обговорити в парах, у групах, загальному колі). Також можна зробити письмову дискусію або чат-рулетку: у класі діє три станції — три відкриті чати. Об'єднані групи рухаються класом за годинниковою стрілкою, залишаючи свої коментарі в кожному чаті. Після цього всі повертаються до своїх початкових груп, щоб проаналізувати листування, обговорити висловлені думки й визначити найглобальніші проблеми.

Запитання для обговорення:

1. Що для вас означає «вшанування пам'яті» через такі маленькі меморіали?
2. Як, на вашу думку, Камінь спотикання впливає на повсякденне життя міста і людей, які ходять цими вулицями?
3. Чи важливо, щоб люди знали історії окремих людей, а не тільки загальні історичні факти? Чому?

ЗУСТРІЧ-РОЗМОВА «КАМЕНІ СПОТИКАННЯ: ЯК У МІСТІ ЗБЕРІГАЮТЬ ПАМ'ЯТЬ ПРО КИЯН, ПЕРЕСЛІДУВАНИХ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»

Провели першу живу презентацію проєкту в книгарні «Сенс» на Хрещатику.

Говорили про те, як і хто може запропонувати ім'я людини для встановлення Каменя; як відбувається історичне дослідження і які відкриття іноді стаються; чому Каменям спотикання потрібна спільнота і хто може взяти на себе догляд за ними.

Дякуємо всім, хто прийшов поговорити, поставити запитання. Дякуємо тим, хто вирушив із нами на прогулянку, шукав і чистив Камені від снігу.

Проєкт ініційований Посольством Німеччини в Києві / Deutsche Botschaft Kyjiv і реалізований Українським центром вивчення історії Голокосту у співпраці з Освітнім центром «Простір толерантності» та КМДА.

Інформація: допис у фейсбуку УЦВІГ

Пам'ять без кордонів

Запропонуйте учням здійснити невелике інтернет-дослідження про те, як проєкт «Камені спотикання» реалізований у різних країнах. Це завдання не лише розширює географію знань, а й допомагає зрозуміти, що пам'ять про трагедії та людські історії — це спільна відповідальність.

Кроки виконання:

1. Обрати країну або місто.
2. Знайти кілька прикладів Каменів спотикання. Дослідити одну-дві історії людей, пам'ять про яких увічнили в обраній країні або місті: коротка біографія; адреса встановлення; додаткові локальні контексти (наприклад, місцеві ініціативи, участь громад).
3. Порівняти з київським проєктом:
  - які типи історій представлені;
  - як подається інформація;
  - які підходи до оформлення та комунікації;
  - як залучені громади та міська влада;
  - чи є відмінності у фокусах пам'яті.
4. Створити підсумковий продукт. Формат на вибір: порівняльна таблиця; візуальна презентація; інфографіка; мініесе «Що об'єднує ці ініціативи, а що відрізняє?».
5. Рефлексивний блок. Додайте запитання, які поглиблюють усвідомлення:
  - Чому важливо, що Камені спотикання є в багатьох країнах?
  - Як географія пам'яті допомагає зрозуміти спільну історію?
  - Які виклики постають перед різними містами у збереженні пам'яті?
  - Що вас найбільше здивувало порівняно з Києвом?

Робота з сайтом «Камені спотикання. Київ» відкрила для вчителя унікальну можливість: не просто розповісти учням про Другу світову війну, Голокост, окупацію Києва чи трагедію в Бабиному Яру, а зробити їх активними дослідниками. Це також можливість вийти за межі класичного викладання: перетворити урок на інтегрований, діяльнісний, наповнений реальними історичними практиками.

Галина Корнієнко, вчителька історії

Учасники презентації

«ЗАПОВНИТИ ТИШУ». ІСТОРІЯ ВРЯТОВАНИХ ВІД РОЗСТРІЛІВ У БАБИНОМУ ЯРУ

Деякі історії живі тільки тому, що їх є кому розповісти. Мої сусіди — бабуся Надія і дідусь Леонід Стрижевські — були мені за рідних. У дитинстві я дізналася, що бабуся Надя — праведниця. Що це означає, я з'ясувала значно пізніше. Вона не лише не любила про це говорити, вона всіляко приховувала це від усіх. У неї була дуже велика медаль, значно більша, ніж усі медалі на піджаку в дідуся. У мене не було жодних сумнівів, що бабуся Надія зробила щось справді неймовірне. Але що? Ця медаль не давала мені спокою, і через багато років я дізналася історію двох врятованих єврейських дітей — Галі та Льоні.

Протягом мого дитинства мимоволі виринали якісь шматочки цієї історії, але вони ніяк не хотіли складатися. Історикинею я стала занадто пізно, коли вже не було кому поставити жодного змістовного запитання. Я взяла своє перше в житті інтерв'ю у дочки Галини, Ірини. Тоді я дізналась про її бабуся Рахіль Козиру, яка загинула в Бабиному Яру. Коли я дізналася про проект «Один камінь — одне життя: 80 Каменів спотикання для Києва», подумала, що це шанс повернути історію Рахілі та її дітей Галі та Льоні у наш простір пам'яті.

Ми з сестрою по крихтах збирали документи для проекту у пошуках майже забутих, наче старанно затертих слідів. Мене переслідувало глухе мовчання. Восени 2021 року під час навчання у Відні я отримала доступ до архіву свідчень, зібраних The Shoah Foundation. Голосом врятованої Галі я нині намагаюсь заповнити ці лакуни. Недарма на медалі праведників пишуть, що одне врятоване життя — це врятований цілий світ.

Єврейка Рахіль була одружена з білорусом Яковом. Вона мала гарну освіту: гімназія, університет і вечірня консерваторія. Дуже любила музику і гарно співала. Рахіль викладала німецьку мову в школі, біля якої у рамках проекту встановили Камінь спотикання. Вона багато часу приділяла дітям, не лише як викладачка. Вона працювала в службі зі справ неповнолітніх — допомагала дітям покращити умови проживання, комунікувала з різними службами. Її звіти могли розчулити навіть найбільш байдужих бюрократів.

Війна застала Рахіль із дітьми в передмісті Києва в розпал літньої відпустки. Про початок війни першою почула восьмирічна Галина — з радіоприймача. Вона

Камінь спотикання на честь Рахілі Козири у Києві.
Фото надала авторка

побігла до матері, але жінка не одразу повірила. Коли вже сама почула оголошення, не маючи часу на роздуми, збрала дітей і поспішила на станцію. Галина згадувала: «У мами на одній руці брат, йому два роки, в іншій — сумка, мабуть, із речами чи чемодан, а я вже поруч... ми підбігаємо, а потяг вже рушив. І в мами крик розпачу: "Зачекайте!". Вона ж розуміє, наскільки це неможливо — ну хто ж буде зупиняти потяг? ... "Зачекайте!" Потяг, звісно, не зупинився, поїхав. А як ми вже потім дісталися (Києва. — Ред.), я не пам'ятаю».

Батька Галі та Льоні призвали в армію. Рахіль мала можливість евакуюватись із дітьми, але, маючи на руках хворого на дизентерію дворічного сина і літніх батьків, вирішила залишитися у Києві. Після оголошення, що євреї мають зібратися біля Бабиного Яру, усі були розгублені. Що робити? Виконувати наказ? Тікати? Ховатися?

Надя, племінниця Рахілі, прийшла до неї і занепокоєно поділилась передчуттям, що цей наказ недобрий. На що Рахіль відповіла: «Давай в'ясиємо». Рахіль, Галя, Надя і Льоня вийшли на вулицю, щоб ще раз перечитати наказ. Тоді вони зустріли німецького солдата. Надя і Льоня залишилися на одному боці вулиці, а Рахіль із Га-

лею підійшли до нього. Рахіль запитала в солдата німецькою:

— Що буде після того, як євреї зберуться в місці збору? Що буде далі?

— А далі — нічого, — відповів солдат.

За родинною легендою, саме ця коротка розмова стала переламним моментом у цій історії. Не знаю, чи саме через це, але з мого раннього дитинства бабуся Надія і її чоловік дідусь Леонід постійно говорили мені вчити мови. В певному сенсі знання німецької проклало стежку до порятунку Галі та її братика Льоні.

Наступного ранку Надя знову прийшла до Рахілі: «Тьотю, ви нікуди не підете, на вас чекає смерть». Рахіль сама все розуміла. На пропозицію племінниці піти разом із дітьми до неї додому Рахіль попросила забрати лише її дітей: «Я знаю, що їм буде так само, як і вам, а я буду... на якому б світі я не була, я буду молитись». У цей час вже стукали в двері: «Чому ви не виходите? У вас же стільки жидів у квартирі». Надя з дітьми через чорний хід нишком вийшли з квартири, захопивши зі собою лише фотоальбом. Рахіль пішла на вулицю Прорізну до своїх батьків, щоб разом із ними піти в Бабин Яр.

Коли Надія привела дітей до свого дому, в родині одразу вирішили переїхати, щоб сусіди не знали, хто ці діти. Батько Надії, Андріан Єлисейович, хворів на туберкульоз, тож весь тягар виживання в окупаційні роки ліг на тендітні плечі двох жінок — Наді та її матері Марії Іванівни. Галина згадувала нестерпний голод і щохвилинний страх за життя, що не минали навіть уві сні. В новому житлі вікно виходило на дах сусіднього будинку. Цей дах був їхнім прихистком під час облав. У будь-яку погоду і пору року вони вилізали через вікно, щоб перечекати небезпеку. Часто з ними переховувалась і сама Надя через страх, що її можуть вивезти до Німеччини.

Були дні, коли страх набував іншого виміру. Київ задихався від диму — у Бабиному Яру спалювали тіла. Якось до них прийшов військовополонений, який змушений був закопувати рештки загиблих. Галина не запам'ятала його історії втечі, тільки обличчя — зморене, сіре, без життя. Свідчення, яке не потребувало слів.

Після звільнення Києва зник страх за життя, але не голод. Галина згадувала: «Якось біжу я на заняття, а в парадному піднімається німець — такий страшний. А в мене ж перед німцями був неймовірний страх. Він мені каже: "Гіб майне [мір] ессен", потім: "Бройт, бройт!" — хліб просить. А в мене в портфелі був сніданок, я не змогла йому не дати. Я дістала той сніданок, віддала йому, а він: "Данке, данке шьон, данке шьон", — каже мені. І пішов собі. А мені стало його шкода — попри все, шкода стало».

Діти змогли вижити. А згодом повернувся з фронту і батько Галі та Льоні.

***

У тиші легко сприйняти забуття за щось, чого ніколи не існувало. Відсутність — це не нічого, це втрата, це горе. Ми втратили цілий всесвіт. Ми втратили Рахіль. Вона не заспівала пісень, вона не навчила дітей мови, вона не залишила той слід, який могла. Ця історія не стільки про Галю, Надю, Рахіль, скільки про порожнечу, яка зовсім не порожня. Вона сповнена сенсів, смислу, болю, надії. І камінь біля 25 школи на вулиці Володимирській у Києві — це не ще один камінчик у бруківці, це життя, яке було стерте, це доля, яка була загублена. Це місце пам'яті Рахіль — не подарунок і не послуга, це справедливе місце, а її історія є кому розповісти.

Тетяна Шишкіна,
історикinja, докторантка Гіссенського університету

Джерело: Локальна історія

Кияни ідуть до Бабиного Яру, 29 вересня 1941 року. Фото: istpravda.com.ua

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

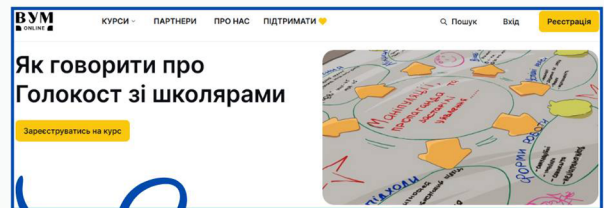
27 січня – Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту

Тут Ви знайдете рекомендації для вчителів, які вже навчають про історію Голокосту і потребують порад, як змінити свою освітню діяльність у зв'язку з російською агресією проти України.

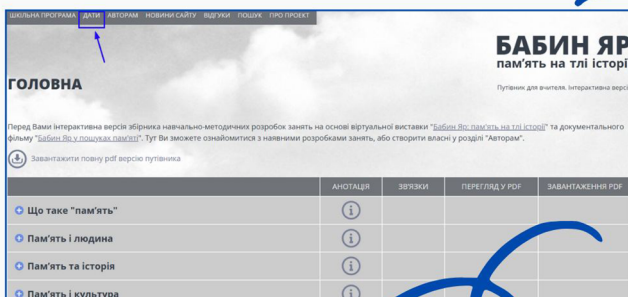
https://holocaust.kyiv.ua/Files/News/Yak_govoryty_final.pdf

Пройшовши цей курс, ви отримаєте широкий арсенал методичних і практичних порад, а також натхнення для організації проєктної діяльності та тематичних занять.

<https://surl.li/uzdigb>

У путівнику зібрано готові практичні заняття, які можна використовувати як у цілісному форматі, так і у вигляді окремих вправ. Перелік тематичних занять можна переглянути в розділі "дати".

<https://osvita.kby.kiev.ua/>

Тут ви можете знайти плакати, у яких розповідаються історії дітей, підлітків та молодих людей із України та різних країн Європи, які жили в роки Другої світової війни та зараз, і які зіткнулись із ненавистю, дискримінацією та переслідуваннями. На сайті є зручний і корисний помічник для роботи з виставкою.

<https://www.nochildrenstories.com/>

Команда УЦВІГ, уже традиційно, підготувала добірку корисних ресурсів, які стануть у пригоді під час підготовки та проведення тематичних занять до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту. Матеріали можуть бути використані та адаптовані до різних аудиторій і форматів роботи.

Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року: https://holocaust.kyiv.ua/Files/News/Yak_govoryty_final.pdf

Інтерактивний путівник для вчителя «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»: <http://osvita.kby.kiev.ua>

Виставка «(Не)Дитячі історії»: <https://www.nochildrenstories.com/>

Сайт «Каміні спотикання. Київ»: <https://kyivstones.org/>

Онлайн-курс «Як говорити про Голокост зі школярами»: <https://surl.li/uzdigb>

На сайті Центру в розділі педагогічних видань можна знайти корисні методичні публікації. Детальніше за посиланням: <https://holocaust.kyiv.ua/home/others?objId=2022>

Інформація: Допис у фейсбуку УЦВІГ

24 лютого

Чотири роки від початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Дванадцять років російської агресії та злочинів проти українців. Сьогодні 1462-й день великої війни.

Чотири роки тому злочинна росія розпочала відкриття агресію проти України. Війна принесла руйнування, втрати, біль, вимушені переселення, нові травми для нашого суспільства. Вона змінила життя кожного з нас.

Ми безмежно вдячні Збройним Силам України за можливість працювати, навчати й зберігати пам'ять. Вдячні нашим колегам — учителям, науковцям, освітянам, які навіть під звуки сирен, без світла продовжують уроки, семінари, дослідження. Саме завдяки вам освіта в Україні живе і розвивається.

Для Українського центру вивчення історії Голокосту ці роки стали випробуванням на стійкість і відповідаль-

ність. Ми не припинили діяльності ані на день. Навпаки, розширили освітні програми, адаптували формати роботи до умов війни, поновлюємо стажування для українських учителів, продовжуємо науково-методичну підтримку педагогів.

Щиро дякуємо нашим партнерам: організаціям, фондам, установам і всім, хто підтримує освітні ініціативи, надає ресурси, ділиться досвідом і допомагає реалізовувати важливі проекти. Ваша підтримка — це не лише про співпрацю, це про довіру, спільну відповідальність і віру в майбутнє.

Пам'ять — це відповідальність. Освіта — це спротив. Правда — це сила.

Ми вистояли чотири роки. І вистоїмо далі.

Інформація: допис у фейсбуку УЦВІГ

6 березня – Європейський день Праведників

6 березня у світі відзначають Європейський день Праведників — день пам'яті людей, які у найтемніші часи історії знаходили в собі мужність чинити добро, рятувати інших і протистояти злу. Ця дата нагадує про тих, хто, ризикуючи власним життям, допомагав переслідуваним під час воєн, тоталітарних режимів та геноцидів.

Для нас особливо важливо згадувати праведників, пов'язаних із Жовквою: родина Беків, подружжя Лукавських і Лозінських, Мутка Діонізі, Сенєга Катерина, Кривенченко Лідія, сім'я Мекеліто. У роки Голокосту вони та деякі інші жителі міста та околиць рятували єврейських сусідів, ховаючи їх у своїх домівках, забезпечуючи їжею, допомагаючи вижити в умовах смертельної небезпеки. За ці вчинки згадані мешканці міста були удостоєні почесного звання Праведник народів світу,

яке надає Яд Вашем — Меморіальний центр пам'яті жертв Голокосту в Єрусалимі.

Праведники — це люди, які довели, що навіть у часи страху та насильства людяність може перемогти. Їхні історії — це моральний дороговказ для сучасності.

Сьогодні, у Європейський день Праведників, зі вдячністю згадуємо жовківчан, які не побоялися простягнути руку допомоги ближньому. Їхні вчинки є прикладом справжньої сміливості, співчуття і людської гідності. Пам'ятаємо. Вшановуємо. Передаємо цю пам'ять наступним поколінням.

Про окремі історії: https://zhovkvastudii.blogspot.com/p/blog-page_25.html?m=1

Інформація: допис Михайла Скрипки у фейсбуку

IN MEMORIAM

СЕМЕН ГЛУЗМАН (10.09.1946–16.02.2026)

16 лютого 2026 року на 80-му році життя не стало великого громадського діяча України, лікаря-психіатра та дисидента Семена Глузмана.

Сьогодні черговий важкий день під час війни у моєму рідному Києві. Ми, кияни, та й всі українці, в першу чергу наші військові, а також цивільні вже звикли триматись. Усупереч бажанням кремлівських злочинців, холоду, ударам по енергетиці ми живемо, воюємо і працюємо. Проте болі дуже занадто, смерть і загибель людей важко дається перенести... Жах якийсь, за останні два тижні дві людини, доволі близько знайомі, пішли тихо з життя. І раптом сьогодні, 16 лютого 2026 року, вдень пішов у засвіти Семен Глузман (1946–2026), один з тих українців, з яких хочеться брати приклад, як жити у людському суспільстві людиною... Як Любомир Гузар чи Мирослав Попович... Багато моїх друзів і колег уже написали прощальне слово шани про Семена Фішелевича Глузмана. Я теж хочу до них доєднатися.

25 років тому ми познайомились, була наша перша зустріч... Можливо, за ці чверть століття було десять чи трохи більше таких зустрічей, але не так багато, як би мені хотілося. Він разом із Зіновієм Антонюком, також дисидентом, що життя поклав на боротьбу із советським антилюдським режимом, підтримував перші кроки Українського центру вивчення історії Голокосту, допомагав нам видавати спогади українських євреїв, що пережили Голокост. Дуже прагнув і робив для цього дуже багато (починаючи щонайменше з 1966 року і до його останнього дня серед живих), щоб жертв Бабиного Яру гідно і чесно пам'ятали в Україні і світі. Саме зусиллями Семена Глузмана у 1995 році вперше побачив світ щоденник єврейської дівчинки Анни Франк українською. Потім у перше десятиліття 2000-х ми видавали ще тричі цей щоденник.

Семен Глузман був головою Асоціації психіатрів України, одним з авторів Закону України «Про психіатричну допомогу», співголовою Комітету «Бабин Яр»,

членом психіатричних асоціацій США, Канади, Німеччини, працював експертом ООН із прав людини у 1998–1999 роках.

На честь Семена Глузмана назвали французьку клініку в Сен-Дені, а Amnesty International 1978 рік оголосила його роком.

Він сильно відчував брехню та лицемірство. Розмовляючи з Семеном Глузманом, можна було відчутти, якою має бути шляхетна людина по-справжньому, без жодних послаблень. Іноді мені здавалось, що він так і залишився борцем за права людини часів брежнєвських таборів, але кожного разу я мав можливість відчутти, що він живе сьогодні в Україні і продовжує боротися з покидьками при владі і московськими ворогами своєї батьківщини. Декілька людей таких мені зустрічались в житті. Буквально три людини, Семен Глузман був один із таких трьох людей.

У день нашої Перемоги і завжди пам'ятатимемо Семена Глузмана. Благословенна його пам'ять.

Анатолій Подольський, УЦВІГ

Джерело: УЦВІГ

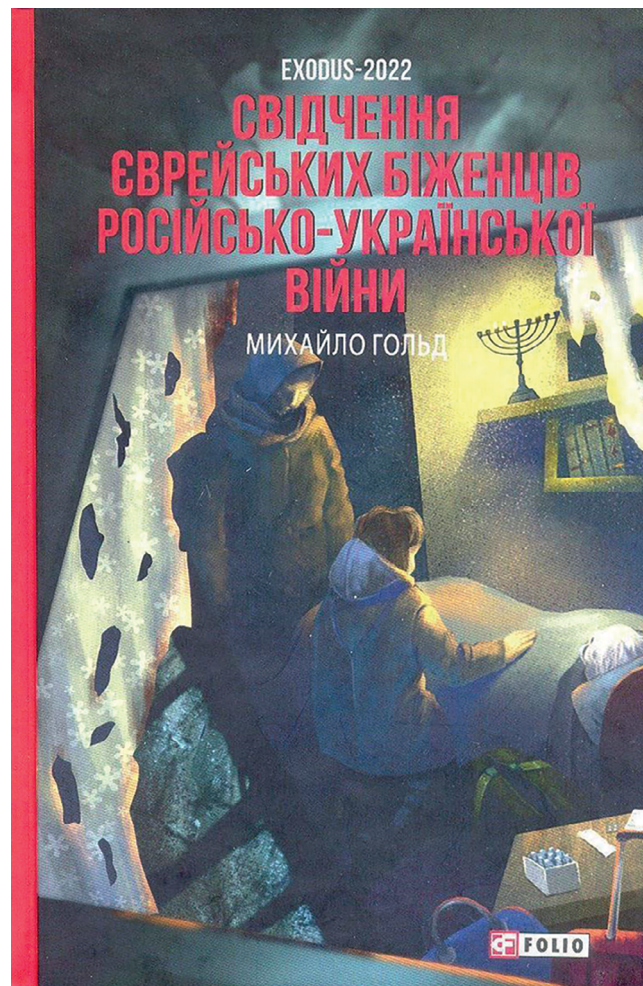
НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Гольд М. Г. Exodus-2022: свідчення єврейських біженців російсько-української війни / худож.-оформлювач Б. Куркуль. Харків : Фоліо, 2024. 414 с. : іл. (Фронтир).

Уперше після Другої світової війни десятки тисяч євреїв-біженців з'явилися в центрі Європи, рятуючись від небезпеки фізичного знищення.

Кров єврейських біженців, зрозуміло, не червоніша за кров інших. Однак офіційною метою російської «спецоперації» було оголошено денацифікацію й захист російськомовного населення. Тому особливо показовими є історії переважно російськомовних євреїв України, чий життя були зруйновані «визволителями від нацизму». Ці люди стали об'єктами подвійної «турботи» Кремля – і як євреї (для яких нацизм – еквівалент абсолютного Зла), і як російськомовні.

Голова проекту Exodus-2022 Михайло Гольд зібрав у цій книжці свідчення, які могли б стати частиною обвинувачень на майбутньому трибуналі. Деякі співрозмовники втратили дах над головою, багато хто – роботи й засоби до існування, є серед них важко поранені й ті, хто втратив рідних і близьких. Вживання під артилерійськими обстрілами та бомбардуваннями, у підвалах без електрики, газу, зв'язку, води і їжі, перипетії евакуації, допити у ФСБ – цим людям було про що розповісти.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. XXVI Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського.
2. Освітні події.
3. Наукові події.
4. Полеміка.
5. Новини бібліотеки Центру.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kyiv.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kyiv.ua

Редакційна колегія:
Любов Кременець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова